

تحول حقوق مالکیت فکری در پرتو موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه شمال – جنوب

دکتر حسین نوروزی*

نظام بین‌المللی حمایت از حقوق مالکیت فکری پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت وارد مرحله جدیدی شد. در همین چارچوب تصویب و اجرای موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری^۱ موسوم به تریپس نقطه عطفی در استانداردسازی مربوط به این موضوع در عرصه جهانی بوده است که کشورهای عضو سازمان ملزم به تبعیت از آن شده‌اند. زمانی که مناسبات چندجانبه‌گرایانه تجاری در جهان با مشکل روبرو می‌شده است معمولاً کشورها به مناسبات جایگزین روی می‌آورده‌اند. یکی از این الگوهای تعامل تجاری که میان کشورها به ویژه کشورهای شمال و جنوب از یک دهه پیش قابل توجه و تأمل بوده عبارت از تدوین موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه بوده است. نکته محل بحث در این موافقتنامه‌ها این بوده که مقررات وضع شده راجع به حقوق مالکیت فکری فراتر و سخت‌تر از مقررات تعیین‌شده در تریپس است. آیا این مقررات فراترپسی به ضرر کشورهای جنوب نیست و با این قواعد جدید آنها چگونه مسیر توسعه و تحول اقتصادی کشورشان را هموار خواهند کرد؟ این مقاله درصدد است با مروری کلی بر این موافقتنامه‌ها، یک بررسی تطبیقی اجمالی از برخی قواعد تریپس با مقررات جدید این موافقتنامه‌ها انجام دهد و برخی ابعاد مثبت و منفی این مناسبات را برای کشورهای در حال توسعه طرح نماید.

چکیده

واژه‌های کلیدی

سازمان جهانی تجارت، تریپس، حقوق مالکیت فکری، موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه، شمال – جنوب، توسعه.

طبقه‌بندی JEL: O34, K33, F13

* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

(۱) مقدمه

آغاز به کار سازمان جهانی تجارت از سال ۱۹۹۵ نقطه عطفی در مناسبات اقتصادی چندجانبه بوده است که پس از طی واپسین سال‌های تصلب دوره جنگ سرد تحقق یافت. قرار گرفتن حقوق مالکیت فکری^۱ به عنوان یکی از سه بنیان اصلی حوزه کاری سازمان جهانی تجارت اقدامی نو و پرمعنی در راستای انتقال به دوره اقتصاد جهانی و دانش-پایه بود.

همکاری اقتصادی بازیگران بین‌المللی به ویژه دولت‌ها از مجاری مختلفی نمود پیدا می‌کند. یکی از این مسیرها عبارت است از برقراری مناسبات منطقه‌گرایانه و ترجیحی که شعبه‌ای از آن هم به موافقتنامه‌های تجارت آزاد مربوط می‌شود. منطقه‌گرایی از بعد اقتصادی یکی از سطوح نگرش‌ها، سیاستگذاری‌ها و الگوهای رفتاری بازیگران اصلی روابط بین‌المللی یا همان دولت‌ها است. بالطبع، برای تجزیه و تحلیل این چارچوب کاری می‌توان تمایل و اراده کشورها برای همکاری‌های منطقه‌ای را متأثر از زمینه‌ها، انگیزه‌ها و شرایط مختلفی در نظر گرفت.

از منظر سازمان جهانی تجارت ترتیبات منطقه‌گرایی در دو حالت قابل تصور است. اول این که به صورت عام منطقه‌گرایی ممکن است علاوه بر همکاری دو یا چند کشور در یک منطقه، حتی بین دو کشور و یا دو طرف اعم از دولت یا یک نهاد منطقه‌ای که در یک منطقه جغرافیایی (مثل اتحادیه اروپایی و شیلی) هم واقع نباشند، تحقق پیدا کند. در حالت دوم، مراد از منطقه‌گرایی مجموعه اقداماتی است که در چارچوب مقررات ماده ۲۴ گات ۱۹۹۴ (WTO, 2002: 26-28) و ماده ۵ موافقتنامه عمومی تجارت خدمات^۲ باشد (Ibid: 289-290). در قالب فعالیت‌های منطقه‌گرایانه بخشی از این فرایند هم تحت‌عنوان موافقتنامه‌های تجارت آزاد^۳ باز شناخته می‌شوند و در این بحث مشخصاً مناسبات دوجانبه‌گرایانه مد نظر است.^۴

موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری موسوم به تریپس مقررات نسبتاً جامعی را برای هدایت رفتاری و تنظیم تعاملات دولت‌ها نسبت به موضوع مالکیت فکری در نظر گرفته است. طبق متن خود موافقتنامه مقررات و استانداردهای موردنظر برای کشورهای درحال توسعه و کمتر توسعه‌یافته جنبه حداقلی دارد تا آنها به مرور زمان خود را با موازین آن انطباق دهند. قابل ذکر است که در زمان تصویب موافقتنامه هم کشورهای جنوب آن‌چنان شوق و رغبتی برای این رژیم بین‌المللی نوظهور از خود نشان نمی‌دادند و این درواقع سناریوی کشورهای صنعتی جهت انضباط‌آفرینی بر رفتارهای بازیگران اقتصاد جهانی بود. بنابراین، پس از آغاز به کار سازمان جهانی

1- Intellectual Property Rights (IPRs)

2- General Agreement on Trade in Services (GATS)

3- Free Trade Agreements (FTAs)

۴- در این مجال برای پرهیز از اطاله کلام از تبیین و توضیح مقوله منطقه‌گرایی صرف‌نظر کرده و خوانندگان محترم را به مطالعه سایر منابع از جمله منابع و مطالب منتشرشده توسط دفتر نمایندگی تام الاختیار تجاری ارجاع می‌دهیم.

تجارت یکی از موضوعات چالش برانگیز در این نهاد میان کشورهای شمال- جنوب همین بحث مالکیت فکری و حتی اصلاح و تعدیل تریپس بوده است. با این موانع و مناظره‌های جدی کشورهای شمال و شاخص‌تر از همه ایالات متحده آمریکا دریافتند که تأمین منافع لازمه از این مجرای چندجانبه چندان چشم‌انداز گرم و مطلوبی نخواهد داشت؛ به همین خاطر آنها برای رونق تجارت آزاد مسیر جایگزین دیگری را که انعقاد موافقتنامه‌های دوجانبه باشد برگزیده‌اند. جالب‌تر این که در دهه اخیر روند انعقاد این موافقتنامه‌ها رشد چشمگیری داشته است.

در چارچوب موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه شمال- جنوب بخشی هم به موضوع مالکیت فکری اختصاص یافته است که از ابعاد مختلف و محورهای ذی‌ربط عمدتاً موازین سختگیرانه‌تری را نسبت به تریپس وضع کرده‌اند. با توجه به این توصیف کلی و اولیه سوال‌هایی به ذهن متبادر می‌شوند که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- چه علل و عواملی در گسترش همکاری‌های دوجانبه شمال- جنوب در قالب موافقتنامه‌های تجارت آزاد به ویژه از زمان تأسیس سازمان جهانی تجارت به این طرف دخیل بوده‌اند؟
- ۲- ابعاد این موافقتنامه چه بوده و حقوق مالکیت فکری در این موافقتنامه‌ها چه جایگاهی دارد؟
- ۳- تحولات جدید در موازین مربوط به مالکیت فکری کدامند و با تریپس چه فاصله و تفاوت‌هایی دارند؟
- ۴- آثار و تبعات این نوع از همکاری‌ها با تمرکز بر محور حقوق مالکیت فکری چه مسائلی می‌توانند باشند؟

با عنایت به این اصل که مهمترین و بنیادی‌ترین هدف از برقراری روابط تجاری عبارت از کسب سود و ارتقای منافع اقتصادی است، مفروض این مقاله چنین است که: تعامل بازیگران در عرصه اقتصاد جهانی در چارچوب وابستگی متقابل ملموس‌تر و منطقی‌تر به نظر می‌رسد. به همین خاطر کشورهای توسعه‌یافته صنعتی (به ویژه ایالات متحده آمریکا) در عصر اقتصاد مبتنی بر دانش با بهره‌گیری فزاینده از برتری فنی خود سعی در مدیریت روابط تجاری بین‌المللی توأم با اقناع جمعی و مشروعیت بخشی به اقداماتشان دارند.

با توجه به مفروض یادشده فرضیه این مقاله هم به این ترتیب است که: بنابر نوع رابطه و سطح نابرابر اقتصادی طرفین در این الگوی همکاری جویانه؛ موافقتنامه‌های دوجانبه تجارت آزاد شمال- جنوب متضمن منافع و دستاوردهای نابرابر بوده و شاید معقول‌ترین توجیه طرف ضعیف (جنوب) پسندگی به دستاوردهای مطلق و منفرد است.

سازماندهی مقاله به این ترتیب خواهد بود که ابتدا با درآمدی بر اهمیت و ابعاد حقوق مالکیت فکری در بستر اقتصاد جهانی، به معرفی مختصر مهمترین موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه شمال-

جنوب پرداخته شود. در قسمت بعد از تحولات حقوقی جدید و بدیعی که در بخش مربوط به حقوق مالکیت فکری در موافقتنامه‌های یادشده و عمدتاً مواردی را که ایالات متحده آمریکا با کشورهای جنوب تعریف و تدوین کرده است، مباحثی مطرح شود. در قسمت دیگر جدول‌هایی از مبادلات تجاری چند سال اخیر ایالات متحده آمریکا با چند کشور منتخب و طرف موافقتنامه‌های تجارت آزاد را کرده و سپس به جمع‌بندی مباحث خواهیم پرداخت.

نویسنده امیدوار است این مقاله ناچیز گامی کوچک در راه گسترش ادبیات این موضوعات در کشورمان تلقی گردد و در آینده متخصصان و کارشناسان ذی‌ربط با مباحث بهتر و کاملتر خود نقش روشن‌نگران‌تری را در خدمت به مطالعات اقتصاد جهانی و ایران ایفاء نمایند.

۲) حقوق مالکیت فکری: زمینه‌ای برای چانه زنی شمال - جنوب

به‌طور اجمالی و در حد اشاره باید گفت که حقوق مالکیت فکری که در برگیرنده دو بخش مالکیت صنعتی و مالکیت ادبی و هنری (کپی‌رایت و حقوق جانبی) است امروزه با فناوری و صنعت ارتباط وثیق‌یافته و بزرگترین مزیت رقابتی را برای کشورهای شمال به‌وجود آورده است. از طرف دیگر، حقوق مالکیت فکری پیوند تنگاتنگی با بخش اقتصاد و تجارت جهانی پیدا کرده است. بنابراین، در اقتصاد جهانی و دانش - پایه امروز مسائل و مباحث جدیدی را درباره شیوه تولید، ابزارهای تولید، سرمایه، کالا، سود، هزینه، اشتغال، رقابت، تجارت و غیره را شاهد هستیم. بدین منوال مدل(های) تولید ثروت، سهم درآمدهای مربوطه از تولید ناخالص داخلی کشورها، نوع و کیفیت کالاها و خدمات، هزینه و سود بازیگران، تعداد فعالان حقیقی و حقوقی در بازارها، فنون و صور تجارت و مسائل دیگر را می‌توان در نظر گرفت.

گسترش و تکامل رژیم‌های بین‌المللی در اقتصاد جهانی و مشخصاً حقوق مالکیت فکری در راستای تضمین و تداوم سودآوری برای نظام سرمایه‌داری است. لزوم نظام‌مند و نهادینه کردن منافع و مزایای حاصل از کار و فعالیت‌های انتفاعی بازیگران این عرصه را به تعیین برنامه‌ها، اتخاذ خط مشی‌ها و تأثیرگذاری بر سیاست‌گذاری‌های مطلوب رهنمون می‌سازد. دولت‌ها هم که معمولاً همه چیز را تحت الشعاع منافع سیاسی و بقای خود قرار می‌دهند در صورت توانمندی و داشتن امتیازات بالای اقتصادی از قدرت بالاتری برای رقابت با دیگران و استفاده از اهرم‌های فشار برخوردار خواهند بود. به‌همین خاطر و در این چارچوب صنعت و فناوری، فرهنگ، ارتباطات و محیط زیست زمینه‌های انتفاعی و ارتباط اقتصادی گسترده‌ای با حقوق مالکیت فکری یافته‌اند. در هر یک از این بخش‌ها درآمدها و ثروت‌های عظیمی باز تولید و عرضه می‌شوند. همه بازیگران نیز درصدد بیشینه‌سازی فزاینده ثروت‌های خود و اختصاص سهم مناسبی از تقسیم کار بین‌المللی برای خود می‌باشند.

۱-۲) قدرت فنی-صنعتی؛ رمز برتری شمال

موج دوم انقلاب صنعتی از اواسط قرن گذشته در کشورهای صنعتی کلید خورد و عصر سلطه فنی و تکنولوژیک را به ارمغان آورد. برتری جهان صنعتی در تولید علم و شکوفا ساختن روزافزون این فرآیند با تمرکز بر واحدها و شبکه های تحقیق و توسعه^۱ و ارتباط وثیق آن با حقوق مالکیت فکری موجبات نهادینه شدن این برتری شده است. امروزه آمار و ارقام مربوط به فعالیت‌ها، دست‌اندرکاران، ثبت اختراعات و درآمدهای تجاری این بازیگران از قبل این انحصار و برتری فنی-صنعتی بیانگر گسترش فاصله اقتصادی شمال-جنوب و حتی ممانعت از خیز و رقابت بسیاری از کشورهای در حال توسعه در عرصه اقتصاد جهانی گردیده است. در زیر برخی از اطلاعات این شکاف علمی، فنی و اقتصادی را ملاحظه می‌کنیم.

جدول ۱- نرخ رشد بیست کشور برتر در ثبت اختراع در بیوتکنولوژی به اداره ثبت اختراع اروپایی از سال ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۳

چین ۴۹/۳	نیوزیلند ۴۲/۴	هند ۳۰/۴	چین تایپه ۲۶	کره ۲۲/۴
برزیل ۲۲	روسیه ۱۹/۶	سنگاپور ۱۷/۵	اسپانیا ۱۲/۹	اتریش ۱۰/۷
آلمان ۱۰/۱	اسرائیل ۱۰/۱	سوئیس ۹	ژاپن ۸/۲	ایتالیا ۸/۱
سوئد ۷/۸	دانمارک ۷/۶	اتحادیه اروپایی ۷/۲	بلژیک ۶/۴	فرانسه ۶/۳

(OECD, 2006, p. 20)

جدول ۲- سهم کشورها در نرخ رشد اختراعات ثبت شده در حوزه بیوتکنولوژی فایل شده در چارچوب معاهده همکاری در ثبت اختراع ۲۰۰۳

آمریکا ۴۳/۳	اتحادیه اروپایی ۲۷/۸	ژاپن ۱۴/۱	آلمان ۹/۶	انگلستان ۵/۳
فرانسه ۳/۶	کانادا ۲/۷	استرالیا ۲/۱	دانمارک ۱/۸	هلند ۱/۷
کره ۱/۷	چین ۱/۷	اسرائیل ۱/۶	سوئیس ۱/۴	سوئد ۱/۲
بلژیک ۱/۱	ایتالیا ۱	اسپانیا ۰/۸	فنلاند ۰/۵	اتریش ۰/۵

(Ibid.)

جدول ۲- سهم کشورها در حوزه ثبت اختراع فناوری نانو یا نانوتکنولوژی در اداره ثبت اختراع اروپایی، ۱۹۷۸-۲۰۰۳

آمریکا ۳۵/۴	ژاپن ۲۸/۲	آلمان ۱۰/۸	فرانسه ۵/۷	انگلستان ۵/۱
کره ۲/۲	سوئیس ۱/۷	هلند ۱/۳	ایتالیا ۱/۲	کانادا ۱/۱
سوئد ۰/۹	بلژیک ۰/۷	اسرائیل ۰/۷	سایر کشورها ۵/۱	

(Ibid., p.21)

جدول ۴- برخی ورقه‌های ثبت اختراع در ارتباط با تنوع زیستی در آفریقای غربی و مرکزی

ارقام گیاهی	تعداد ورقه	مالک ورقه	مبداء
دیوسکوریا	(US) ۵۰۱۹۸۵۰	شامان	آفریقای غربی
دومتوروم		فارماسیوتیکالز	
یلویام		ام.ال.دبلیو.یو	
توماتوکوکاس	(US) ۴۰۱۱۲۰۶	تیت و لیلی	آفریقای غربی
دانیلی	(US) ۵۴۶۴۷۷۰	اکسوما کورپ	
پرونوس افریکانا	(US) ۳۸۵۶۹۴۶	دیبات لب	جنگلهای کوهستانی آفریقا
پایجوم	(FR) ۲۶۰۵۸۸۶	فرانسه	آفریقای مرکزی
پنتادپلاندر	(US) ۵۵۲۷۵۵۵	دانشگاه ویسکانسین	گابن
برازینا	(US) ۵۳۲۶۵۸۰		ویسکانسین
برازین	۵۷۴۱۵۳۷ (US) ۵۳۴۶۹۹۸		
یونینسیلیوم	(US) ۵۴۹۲۹۰۲	دپارتمان کشاورزی دانشگاه آیووا و ..	ساحل عاج
شیری			
ماشروم			
دیوسکرتوفیلیوم	(US) ۳۹۹۸۷۹۸	دانشگاه پنسیلوانیا	آفریقای غربی
کلینسی	(JP) ۵۰۷۰۴۹۴	شرکت کیرین برووری	

(Zoundjibekpon, 2003: 115)

جدول ۵- مهمترین شرکت‌های فعال در بیوتکنولوژی کشاورزی

تعداد ورقه ثبت اختراع	حوزه صلاحیت	شرکت دارای مالکیت فکری	
استرالیا: ۵۵۹۵۶۲، (B۲)، اروپا ۱۳۱۶۲۰ (BI)، ۱۳۱۶۲۴ (BI)	استرالیا، اروپا، ژاپن، روسیه، آمریکا	مونسانتو	۱
استرالیا ۵۴۶۵۴۲، اروپا ۱۱۶۷۱۸، ژاپن ۲۷۶۹۵۳۹	استرالیا، دانمارک، اروپا، اسرائیل، ژاپن، آمریکا	مکس پلانک	۲
اروپا ۱۲۰۵۱۶، آمریکا ۵۴۶۴۷۶۳ و ۴۹۴۰۸۳۸	اروپا، ژاپن، آمریکا	آسترا زینکا	۳
آمریکا ۶۰۵۱۷۵۷	آمریکا	نوارتیس	۴
استرالیا ۶۶۷۹۳۹ و ۶۸۷۸۳۶، اروپا ۶۰۴۶۶۲ و ۶۷۲۷۵۲، ژاپن ۲۶۴۹۲۸۷ و آمریکا ۵۵۹۱۶۱۶	استرالیا، کانادا، اروپا، ژاپن و آمریکا	دخانیات ژاپن	۵

(Pardey et al, 2003: 3)

جدول ۶- نواحی کشت محصولات ترانس ژنیک

کشور و محصول ۲۰۰۴-۲۰۰۲	۲۰۰۲ (میلیون هکتار)	۲۰۰۳ (میلیون هکتار)	۲۰۰۴ (میلیون هکتار)
آمریکا	۳۹	۴۲/۸	۴۷/۶
آرژانتین	۱۳/۵	۱۳/۹	۱۶/۲
کانادا	۳/۵	۴/۴	۵/۴
برزیل	۰	۳	۵
چین	۲/۱	۲/۸	۳/۷
پاراگوئه	۰	۰	۱/۲
هند	۰	۰/۱	۰/۵
آفریقای جنوبی	۰/۳	۰/۴	۰/۵
اوروگوئه	۰	۰/۱	۰/۳
استرالیا	۰/۱	۰/۱	۰/۲
تمام کشورهای دیگر	۰/۲	۰/۱	۰/۴
جمع	۵۸/۷	۶۷/۷	۸۱

(Anderson and Jackson, 2006: 67)

جدول ۷- برترین علائم تجاری شرکت‌های صنعتی جهان

تعداد علائم تجاری برتر کشورهای جهان	علائم تجاری اصلی و رتبه‌ها
آمریکا (۶۲)	کوکاکولا (۱)، مایکروسافت (۲)، آی بی ام (۳)
فرانسه (۷)	ال وی (۴۵)، لورنال (۴۷)، چنل (۶۱)
ژاپن (۷)	تویوتا (۱۱)، هوندا (۱۸)، سونی (۲۰)
آلمان (۶)	مرسدس (۱۰)، بی ام و (۶۹)، ساپ (۳۵)
انگلستان (۵)	اچ اس بی سی (۳۷)، بی بی (۶۹)، رویترز (۷۶)
سوئیس (۳)	نسکافه (۲۱)، نستله (۶۰)، رولکس (۶۸)
ایتالیا (۲)	گوچی (۵۳)، پرادا (۸۷)
هلند (۲)	فیلیپس (۵۹)، هاینکن (۹۰)
سوئد (۲)	ایکیا (۴۳)، اریکسن (۸۰)
برمودا (۱)	باکاردی (۷۲)
نروژ (۱)	شل (۸۳)
فنلاند (۱)	نوکیا (۶)
کره جنوبی (۱)	سامسونگ (۲۵)

جدول ۸- ارزش علائم تجاری ۱۰ شرکت برتر جهانی

کشور	ارزش (میلیارد دلار)	علامت تجاری	رتبه
آمریکا	۷۰/۵	کوکاکولا	۱
آمریکا	۶۵/۲	مایکروسافت	۲
آمریکا	۵۱/۸	آی بی ام	۳
آمریکا	۴۲/۳	جنرال الکتریک	۴
آمریکا	۳۱/۱	اینتل	۵
فنلاند	۲۹/۴	نوکیا	۶
آمریکا	۲۸	دیسنی	۷
آمریکا	۲۴/۷	مک دانلد	۸
آمریکا	۲۲/۲	مارلبرو	۹
آلمان	۲۱/۴	مرسدس	۱۰

(اومایی، ۱۳۸۶: ۱۹۲)

به‌طور کلی، قدرت‌های بزرگ اقتصادی جهان یعنی ایالات متحده آمریکا و کشورهای پیشرفته اروپایی که بازیگران قاعده ساز هستند با اولین فتوحات خود در دیپلماسی اقتصادی‌شان در ساماندهی امور تجارت جهانی که با تأسیس سازمان جهانی تجارت مسجل گردید، به تدریج دریافتند که کشورهای جنوب چندان توان و آمادگی همراهی با برنامه‌ها و الگوی تعامل تجاری تعریف شده آنها را ندارند. کشورهای در حال توسعه هم با یک خودآگاهی و بینش جدید خود سعی داشتند در چارچوب مذاکرات چندجانبه از مشکلات و خسارت‌های مادی و معنوی بعدی جلوگیری کنند. این تقابل دیپلماتیک در موضوعات و مجامع مختلف کم کم خود را نشان می‌داد. نقطه عطفی که در مبارزه دیپلماتیک کشورهای در حال توسعه برای جرح و تعدیل تعهدات و فراهم ساختن فضای تنفس در گردونه تجارت جهانی اتفاق افتاد عبارت از آغاز مذاکرات دور دوحه بود که در سال ۲۰۰۱ برگزار شد.^۱

کشورهای شمال هم با توجه به بن بست‌های جدید در روند مذاکرات تجاری چند جانبه، به این صرافت افتادند که با برنامه‌ریزی‌های لازم که برای عبور از این مرحله مد نظر داشتند از ابزارها و الگوهای تعامل جایگزین نظیر منطقه‌گرایی استفاده کنند. رشد و گسترش موافقتنامه‌های تجارت آزاد دو جانبه هم در این راستا قابل تأمل و بررسی است.

ایالات متحده آمریکا چه براساس نگرش دولتی و چه تحت فشار نیروهای بازار و سرمایه‌داران درصدد بسط و تحول قواعد مربوط به بخش حقوق مالکیت فکری که اهمیت زایدالوصفی در ارتفاع اقتصادی آنها دارد، بوده است. اهمیت این قضیه برای آمریکا از این جهت هم قابل رهگیری است که از دهه‌های قبل برای مقابله با سوء رفتارهای کشورهای مختلف جهان در ارتباط با آثار تجاری حقوق مالکیت فکری قانون ویژه معروف به ۳۰۱ حق مقابله تلافی جویانه با تخطی‌کنندگان از قواعد ذی‌ربط را برای این دولت محفوظ می‌دارد. شایان ذکر است که هر ساله فهرست کشورهای مورد نظر و گزارش مبسوطی در ارتباط با این قانون منتشر می‌شود.^۲

۳) درآمدی بر موافقتنامه‌های تجارت آزاد

سابقه تعریف، طراحی و اجرای موافقتنامه‌های تجارت آزاد در دهه‌های اخیر به دهه ۱۹۵۰ به بعد مربوط می‌گردد که نغمه‌های منطقه‌گرایی در نظام جنگ سرد در ابعاد سیاسی و اقتصادی آغاز

۱- برای مطالعه بیشتر ر. ک. به:

علی صباغیان (۱۳۸۵) «چشم انداز دور دوحه»، در دفتر نمایندگی تام الاختیار تجاری ج.ا. ایران، سازمان جهانی تجارت؛ ساختار، قواعد و موافقتنامه‌ها، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، صص ۶۶۴-۶۳۷.

۲- برای مطالعه تفصیلی در باره آخرین تحولات و فهرست جدید قانون ویژه ۳۰۱ ر. ک. به:

http://www.ustr.gov/assets/Document_Library/Reports_Publications/2008/2008_Special_301_Report/asset_upload_file553_14869.pdf

شد. در حوزه اقتصادی-تجاری کشورهای اروپایی عمدتاً طلایه‌دار این حرکت اقتصادی-تجاری بودند و از اوایل دهه ۱۹۶۰ (سوم مه) با انعقاد کنوانسیون استکهلم، موافقتنامه تجارت آزاد اروپای غربی معروف به افتنا را محقق ساختند. در دهه‌های بعدی روند نسبتاً رو به رشدی شکل گرفت؛ به طوری که در دهه ۱۹۷۰ هفت مورد، دهه ۱۹۸۰ دو مورد، دهه ۱۹۹۰ ۳۷ مورد و از سال ۲۰۰۰ به بعد ۷۲ مورد موافقتنامه تجاری آزاد تنظیم و تصویب شده و بیشتر آنها به مرحله اجرا رسیده است. تا مارس سال ۲۰۰۸ تعداد کل موافقتنامه‌های تجارت آزاد اعلام شده به گات و سازمان جهانی تجارت ۱۱۸ مورد بوده است که ۱۱۳ مورد از آنها براساس ماده ۲۴ گات ۱۹۹۴ و پنج مورد هم در چارچوب شرط توانمندسازی منعقد شده‌اند که عمدتاً در میان کشورهای جنوب بوده است.^۱

همان طور که از نام این موافقتنامه‌ها پیداست مهمترین کارکرد مورد نظر عبارت است از آزادسازی تجارت و برداشتن هرچه بیشتر موانع و ارائه تسهیلات تجاری متقابل که موجبات گسترش مبادلات تجاری را فراهم سازد. به طور اجمالی قابل ذکر است که برای این موافقتنامه‌ها می‌توان سطوح مختلفی را از نظر طرف‌های تجاری در نظر گرفت:

۱- در سطح اول موافقتنامه‌هایی که میان کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی برقرار گشته است. این گروه از کشورها را که کشورهای شمال مورد خطاب قرار می‌دهیم برای رونق بخشیدن هرچه بیشتر تجارت میان خود و استفاده از امکانات همدیگر به این کار پرداخته‌اند. فعالیت بازیگران بخش خصوصی و عمدتاً شرکت‌های چند ملیتی از یک طرف با رقابت فزاینده جهت دسترسی به بازارها و مخاطبان جدید منافع هرچه بیشتری را جویا هستند و از طرف دیگر توجه به مزیت‌های نسبی و تقسیم کار صنعتی میان خود بسیار قابل توجه بوده است. نمونه‌های مختلفی از این موافقتنامه‌ها را می‌توان برشمرد که در فهرست اعلام شده به گات و سازمان جهانی تجارت موجود است.

۲- دومین سطح از این موافقتنامه‌ها به مواردی برمی‌گردد که میان کشورهای جنوب اعم از در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته که در مناطق مختلف جهان واقع‌اند منعقد شده‌اند. طبیعی است که این کشورها هم با ملاحظه مجموعه شرایط جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی جهت تعمیق روابط دوجانبه یا منطقه‌ای، رونق بخشیدن به مراودات تجاری میان خود و بالا بردن عواید تجاری متقابل از این سازوکار تجاری استفاده می‌کنند.

۳- سومین سطح از این موافقتنامه هم شامل مواردی است که میان کشورهای شمال از یک طرف و کشورهای جنوب از طرف دیگر منعقد شده است. این موافقتنامه‌ها عمدتاً دوجانبه هستند و به طور

1- European Free Trade Agreement (EFTA)

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXXIV

۲- برای توضیحات بیشتر ر. ک. به:

3- Enabling Clause

http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/enabling1979_e.htm

۴- برای توضیحات بیشتر ر. ک. به:

مشخص میان بازیگرانی مثل ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپایی، اتحادیه تجارت آزاد اروپا، ژاپن، کانادا به عنوان طرف شمال از یک طرف و کشورهای جنوب از قاره‌ها و مناطق مختلف جغرافیایی از طرف دیگر شکل گرفته‌اند.

در قسمت بعدی به توضیح موضوع حقوق مالکیت فکری در موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه شمال- جنوب و با تمرکز بر مواردی که بین ایالات متحده آمریکا و جنوب به ویژه پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت منعقد شده‌اند خواهیم پرداخت.

۴) موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه شمال- جنوب

در این قسمت سطح سوم از موافقتنامه‌های یادشده که به صورت دوجانبه ترتیب یافته‌اند موضوع مورد بررسی ما را در بر می‌گیرد. گسترش و رونق نسبی در انعقاد موافقتنامه‌های تجارت آزاد در سال‌های اخیر قابل توجه بوده که نزدیک به ۵۰ مورد اعلام شده است. مهمترین موافقتنامه‌هایی که در سالهای اخیر با طرفیت ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپایی و اتحادیه تجارت آزاد اروپا با کشورهای جنوب منعقد شده‌اند عبارتند از:

۴-۱) موافقتنامه‌های ایالات متحده آمریکا با کشورهای جنوب

۴-۱-۱) موارد مذاکره شده و به انجام رسیده:

- اردن، از سال ۲۰۰۰؛
- ویتنام، از سال ۲۰۰۱؛
- شیلی و لاتوس، از سال ۲۰۰۳؛
- سنگاپور، بحرین و مراکش از سال ۲۰۰۳؛
- آمریکای مرکزی و جمهوری دومینیکن، از سال ۲۰۰۵؛
- کلمبیا (در انتظار تصویب کنگره)، عمان و پرو از سال ۲۰۰۶ (در انتظار اجرایی شدن)؛

۴-۱-۲) موارد در حال مذاکره و نهایی شدن:

- اتحادیه تجارت آزاد کشورهای آمریکایی؛
- اکوادور؛
- پاناما؛

- اتحادیه گمرکی جنوب آفریقا؛^۱
- مالزی؛
- کره جنوبی؛
- تایلند؛
- امارات متحده عربی؛
- منطقه تجارت آزاد شرق خاورمیانه^۲ (Roffe, 2007).

۲-۴) موافقتنامه‌های اتحادیه اروپایی با کشورهای جنوب

- ۱-۲-۴) موارد مذاکره شده و به انجام رسیده:
 - مولداوی و اوکراین، از سال ۱۹۹۴؛
 - بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان، مغولستان، تونس، و ترکیه از سال ۱۹۹۵؛
 - ارمنستان، آذربایجان، گرجستان، مراکش، ترکمنستان و ازبکستان از سال ۱۹۹۶؛
 - اردن، مکزیک، فلسطین از سال ۱۹۹۷؛
 - آفریقای جنوبی از سال ۱۹۹۹؛
 - کشورهای آفریقای و کارائیب بر اساس موافقتنامه کورتونو از سال ۲۰۰۰؛
 - کرواسی، مصر، هند و مقدونیه از سال ۲۰۰۱؛
 - الجزایر، شیلی، لبنان از سال ۲۰۰۲
 - آلبانی از سال ۲۰۰۶.

۲-۲-۴) موارد در حال مذاکره: *پژوهش‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

- جامعه آند؛
- برزیل؛
- مرکوسور؛
- مذاکرات مربوط شاکت اقتصادی و جنبه منطقه ای بر مبنای موافقتنامه کورتونو؛
- CEDEAO (آفریقای غربی و موریتانی)، CEMAC و سائوتومه و پرنسپ؛
- کشورهای جنوب و شرق آفریقا SADC و COMESA؛
- ترکیه؛
- سوریه، کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، و منطقه تجارت آزاد یورو-

1- Southern African Customs Union (SACU)

2- Middle East Free Trade Arrangement (MEFTA)

مدیترانه (S.C. & CIEL, 2004-2008)

۴-۳) موافقتنامه‌های اتحادیه تجارت آزاد اروپا با کشورهای جنوب

۴-۳-۱) موارد مذاکره شده:

- ترکیه، از سال ۱۹۹۱؛
- رومانی، از سال ۱۹۹۲؛
- بلغارستان، از سال ۱۹۹۳؛
- مراکش، از سال ۱۹۹۷؛
- فلسطین، از سال ۱۹۹۸؛
- مقدونیه و مکزیک، از سال ۲۰۰۰؛
- کرواسی و اردن، از سال ۲۰۰۱؛
- سنگاپور، از سال ۲۰۰۲؛
- شیلی، از سال ۲۰۰۳؛
- لبنان و تونس، از سال ۲۰۰۴؛
- کره جنوبی، از سال ۲۰۰۵؛
- اتحادیه گمرکی جنوب آفریقا، از سال ۲۰۰۶.

۴-۳-۲) موارد در حال مذاکره:

- مصر؛
 - تایلند؛
 - کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس (Roffe, Op.Cit.,)
- عمده‌ترین محورهایی که در این موافقتنامه‌ها مدنظر بوده است عبارتند از:
- دسترسی به بازار؛
 - خدمات به طور کلی؛
 - بخش‌های خدماتی ویژه (مانند بخش مالی و مخابرات)؛
 - حقوق مالکیت فکری؛
 - سرمایه‌گذاری؛
 - تدارکات دولتی؛
 - سیاست‌های رقابتی و از این قبیل.

محورهای مربوط به حقوق مالکیت فکری در این موافقتنامه‌ها هم عمدتاً بر ابعاد مختلف ذیل اشاره

داشته‌اند:

- مقررات عمومی شامل چارچوب اجرایی شدن، ساختار، و تصویب معاهداتی که تحت مدیریت سازمان جهانی مالکیت فکری قرار دارند؛
- حق ثبت اختراعات؛
- علائم تجاری؛
- علائم جغرافیایی؛
- حمایت در فضای دیجیتال؛
- تعهدات مربوط به حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی؛
- امور مربوط به اجرا و غیره.

۵) برخی قواعد و رویه‌های جدید در قیاس با نظام تریپس: تضعیف یا تقویت؟

مهمترین موضوعی که در این مطلب درصدد تبیین آن بوده و هستیم این است که در این موافقتنامه‌ها حقوق مالکیت فکری چه جایگاهی دارند؟ آیا تحولی در مقررات مربوطه نسبت به مقررات وضع شده در موافقتنامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) به وجود آمده است؟ اگر شرایطی فراتر از مقررات تریپس دارند چه آثار و تبعاتی می‌تواند داشته باشد؟ آیا این موافقتنامه‌ها خطر و تهدیدی برای چندجانبه‌گرایی نیست؟ (Abbott, 2007) یا این سوالات به مرور اجمالی مهم‌ترین مسائل جدید در باب حقوق مالکیت فکری در این موافقتنامه‌های تجارت آزاد می‌پردازیم.

اما مهم‌ترین موضوعات مرتبط و قابل تأمل در این موافقتنامه‌ها عبارتند از:

۵-۱) الحاق به معاهدات چندجانبه مرتبط با حقوق مالکیت فکری

در بیشتر موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه در بخش مالکیت فکری قبل از هر چیز به الحاق و تعهد طرفین به مقررات حقوق مالکیت فکری اشاره شده است. به عبارت دیگر، عضویت در معاهدات اصلی چندجانبه نشانه اولیه‌ای برای پایبندی طرفین به مقررات ذی‌ربط در موافقتنامه جهت اجرای «موثر و کافی» آنها خواهد بود مثل توافقی که در بند ب از ماده ۱۷۰ اتحادیه اروپایی و شیلی دیده می‌شود (Roffe, Op.Cit.,: 4). این معاهدات عمدتاً مواردی هستند که امروزه تحت مدیریت سازمان جهانی مالکیت فکری هستند!

نکته‌ای که در بادی امر به ذهن می‌رسد این است که پیوستن به آن معاهدات برای دولت‌هایی که عضو آنها نبوده‌اند تعهدات بیشتری را دربر خواهد داشت و جنبه دائمی به خود می‌گیرد و چنین دولت‌هایی به طور خودکار به سمت تعهدات فراگیر هدایت می‌شوند و حتی آنهایی که به تعهدات

به قول معروف «حداقلی» تریپس تن در نداده‌اند تحت شمول آن موازین قرار می‌گیرند و شاید این اولین گام برای بار کردن تعهدات بیشتر باشد.

در بخش حقوق مالکیت صنعتی مهمترین محورهای مورد نظر و پرچالش عبارتند از:

۵-۲) ثبت اختراع

راجع به ثبت اختراع موضوعات چالش برانگیزی که در موافقتنامه‌های تجارت آزاد دوجانبه بین کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مطرح گشته است بدین قرار هستند:

- قابلیت ثبت اشکال حیات.
- تمدید جبرانی مدت حمایت از اختراعات ثبت شده (به دلیل تأخیرهای اجرایی، مصوبات بازاریابی و...).
- حمایت از داده‌های افشاء نشده؛
- محدودیت استفاده از پروانه‌های اجباری (Smith, 2007: 1-4).

بخش پنجم تریپس به موضوع ثبت اختراع می‌پردازد و ماده ۸ آن (۲۷ تا ۳۴) مقررات مربوط به آن را توضیح می‌دهد. طبق بند ۱ ماده ۲۷ حق ثبت اختراع برای هر گونه اختراع اعم از محصولات یا فرایندها در تمام رشته‌های فناوری وجود دارد، مشروط بر این که اختراعات جدید و متضمن گامی ابداعی و قابلیت کاربرد صنعتی باشد. ثبت و برخورداری از حق ثبت اختراع بدون تبعیض از لحاظ محل اختراع، رشته فناوری و این که محصولات وارد شده‌اند یا در محل تولید شده‌اند وجود خواهد داشت. بند دوم ماده ۲۷ موارد قابل استثناء از موضوعات قابل ثبت که خلاف نظم عمومی و اخلاق می‌باشند را بیان می‌دارد. همچنین بند سوم همین ماده موارد مربوط به روش‌های تشخیص، درمان، جراحی برای درمان انسان یا حیوان را مستثنی از ثبت می‌سازد (WTO, Op.Cit.: 333).

یکی از مباحث مهم در امور تجارت جهانی توجه به حفاظت از تنوع زیستی است که در بخش‌های گیاهی و جانوری اهمیت فزاینده‌ای یافته است. رشد و نوآوری خارق‌العاده براساس فناوری‌های مختلف زمینه‌های ارتباط و حتی نگرانی برای امور زیست محیطی را فراهم کرده است. مناظراتی که در باب قابلیت ثبت اشکال حیات مطرح بوده است باعث شده تا حقوق مالکیت فکری از حساسیت‌ها و ظرافت‌های خاصی برخوردار شود و بر سر این مسئله مواضع کشورهای صنعتی در تقابل با کشورهای در حال توسعه قرار گیرد.

نگرش و رویه دولت آمریکا به حمایت فزاینده از قابلیت ثبت همه اشکال حیات بوده است که سرآغاز جدید آن در قضیه چکرابارتی/دایاموند در سال ۱۹۸۰ بود (حبیب، ۱۳۸۲). این رویه در موافقتنامه تجارت آزاد آمریکا-شیلی به طور صریح با اشاره به مقابله با گریزگاه شق ب از بند ۳ ماده ۲۷ قید شده است (Morin, 2003: 1).

بر اساس شق ب بند سوم ماده ۲۷ تریپس گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانیسم‌ها و اساساً فرایندهای بیولوژیک برای تولید گیاهان یا حیوانات غیر از فرایندهای غیر بیولوژیک و میکروبیولوژیک نیز قابلیت استثناء شدن از حق ثبت اختراع را دارند. این بند به‌طور عمومی گیاهان و حیوانات را مورد خطاب قرار می‌دهد و نوع، طبقه، گونه و نژاد خاصی از گیاهان و یا حیوانات را مد نظر ندارد. در ارتباط با حمایت از گونه‌های گیاهی همین قسمت بیان می‌کند که کشورهای عضو برای حفظ گونه‌های گیاهی از طریق ثبت اختراع یا به وسیله یک نظام اختصاصی مؤثر یا ترکیبی از آنها ترتیباتی را مقرر خواهند داشت (WTO, Op.Cit.).

یکی از مشکلات و نگرانی‌های اجتماعی در کشورهای در حال توسعه مربوط به بیماری‌ها و امراض خطرناکی نظیر انواع سرطان‌ها، ایدز، ابولا و غیره بوده است که متأسفانه به علت عدم دسترسی به داروهای مرتبط و گران بودن قیمت این داروها هر ساله هزاران نفر جان خود را از دست می‌دهند. انعقاد موافقتنامه‌های دوجانبه به جای تسهیل موانع دسترسی به این داروهای حیاتی برای مردمان کشورهای جنوب نحوه دسترسی به آنها را نسبت به مقررات تریپس سخت‌تر کرده است. طرز برخورد با داده‌های مربوط به آزمایش^۱ در محصولات دارویی و کشاورزی در این ارتباط قابل توجه است.

نکات دیگری که می‌توان در جهت تسهیل گسترش و در دسترس قرار گرفتن داروهای اساسی در کشورهای جنوب مورد توجه قرار داد عبارتند از: تسهیل زمینه‌های افشای اختراع، اعمال استثنائات بر حقوق انحصاری در موارد حمایتی، انجام واردات موازی مبتنی بر اصل حقوق استیفاء شده و نظایر اینها (Maskus, 2004: 32). اما، در قالب موافقتنامه‌های دوجانبه مشکلات و موانع جدیدی مطرح گشته است.

ماده ۲۹ تریپس به موضوع افشای اطلاعات مربوط به اختراع ثبت شده می‌پردازد که یکی از اصول اساسی این قاعده است. طبق این ماده اعضای از متقاضی ثبت اختراع درخواست خواهند کرد که اطلاعات اختراع را به گونه‌ای افشا نماید که پیاده کردن اختراع برای یک متخصص امر به قدر کافی روشن و کامل باشد. کشورهای عضو همچنین می‌توانند از متقاضی ثبت بخواهند که بهترین طریق پیاده کردن اختراع را به صورتی توضیح دهد که مخترع در تاریخ تشکیل پرونده یا در صورت مطرح شدن تقدم در تاریخ درخواستی که مقدم است از آن آگاهی یافته است. هر چند تریپس اشاره صریحی به افشای اطلاعات اختراعات مبتنی بر مواد بیولوژیک اشاره نکرده، ولی الزام افشای کافی و وافی در این موارد هم الزامی به نظر می‌رسد. بر اساس بند دوم ماده ۲۹ مقرر شده است که کشورهای عضو می‌توانند از متقاضی ثبت اختراع بخواهند که اطلاعاتی را

1- Test Data

2- Discloser of Patents

در خصوص درخواست‌های خارجی خود و حقوق اعطاء شده برای واگذاری اختراع ثبت شده ارائه نماید.

کسب اجازه بازاریابی برای داروها مستلزم ارائه داده‌ها یا اطلاعات مربوط به آزمایش درباره ایمنی و کارایی دارو به مراجع قانونی است (Correa, 2004: 1-3). این داده‌ها با ابزارهای حقوقی خاصی حمایت می‌شوند که از کشوری به کشور دیگر فرق دارد. در تریپس فقط در برابر استفاده غیر تجاری غیر منصفانه حمایت می‌شوند، اما اکثر موافقتنامه‌ها به صراحت دستور به انحصاری بودن داده‌های مربوط به آزمایش داده‌اند. همچنین قابل ذکر است که اکثر موافقتنامه‌های مورد نظر یک دوره انحصار ۵ ساله و در برخی موارد بیشتر از آن را در نظر گرفته‌اند (Fink and Reichenmiller, 2005: 5).

نکته دیگر این که به طور کلی ماده ۳۱ تریپس پروانه یا مجوز اجباری^۱ را استفاده‌ای که توسط یک دولت و نظام ملی برای صادر می‌گردد تا از یک محصول یا فرایند ثبت شده بدون اجازه دارنده آن استفاده شود. علل و عواملی که منجر به صدور پروانه‌های اجباری می‌گردد در بندها و قسمت‌های مختلف تریپس مورد اشاره قرار گرفته است:

- دلایل امنیتی و بهداشت عمومی که شرایط اضطرار ملی^۲ هم خوانده می‌شود؛
- رویه‌های ضد رقابتی؛
- استفاده‌های غیر تجاری؛
- اختراعات وابسته.

اعلامیه وزیران در مذاکرات دور دوحه (۲۰۰۱) در پاراگراف ۴ و ۵ و ۷ درباره حقوق مالکیت فکری و الزام به رعایت و اولویت حمایت از اقدامات مربوط به ارتقای بهداشت و سلامت عمومی هم چنین ملاحظاتی دارد (Hoen, 2007: 3). البته شرایطی هم برای این کار در نظر گرفته شده است مثل موردی بودن، اقدامات قبلی برای کسب رضایت دارنده حق، دارای مدت زمان مشخص بودن و به همین ترتیب در این موافقتنامه‌ها رویه‌های سخت‌تری در نظر گرفته شده و به طور کلی صدور پروانه‌های اجباری را ممنوع کرده است. با این وضعیت تنها روزنه‌های امیدی هم که برای رهایی کشورهای در حال توسعه از تعهدات سنگین و بازدارنده وجود داشته و قانونی هم بوده است محدود می‌گردند. انجام واردات موازی^۳ هم در صورت استیفاء حقوق^۴ و نیز قیمت‌های سنگین محصولات دارویی و غیره که یکی دیگر از امتیازات کشورهای فقیر و در حال توسعه می‌باشد در این موافقتنامه‌ها دچار تنگنا می‌گردد.

با این حساب فعالیت و رقابت تولیدکنندگان ژنریک محدود می‌شود در حالی که دولت‌ها به

1- Compulsory License

2- National Emergency

3- Parallel Importation

4- Exhaustion of Rights

امتیازی موسوم به مجوزهای اجباری به تولیدکنندگان ژنریک نیاز دارند. موافقتنامه‌هایی که ایالات متحده آمریکا با ویتنام، اردن و سنگاپور منعقد کرده استفاده از مجوز اجباری برای شرایط اضطراری، جریان ضد تراست و موارد استفاده عمومی غیر تجاری را محدود می‌کنند. مقررات موافقتنامه‌هایی که با اردن و ویتنام ایجاد و اجرایی شده‌اند بر سر راه کسب مجوز برای کارخانجات و تولیدکنندگان جهت ورود به بازار مانع ایجاد می‌کنند و حتی برخی از موافقتنامه‌های دوجانبه فراتر از انحصار داده‌های مربوط به آزمایش می‌روند. در حالی که، سازوکار مصوب ویژه سازمان جهانی تجارت در سال ۲۰۰۳ در چارچوب تریپس در مورد صدور مجوز اجباری معطوف به تسهیل وارد کردن داروهای ژنریک بوده است.

موضوع بعدی عبارت از تمدید دوره حمایت از حق ثبت اختراع است. کشورهای شمال نظیر آمریکا برای جبران مدتی که برای کسب اجازه بازاریابی در کشورهای در حال توسعه طول می‌کشد آنها را مجبور می‌کنند تا چند ساله اضافه‌تر از ۲۰ سال مفروض تعهدات موردنظر جاری باشد (Fink and Reichenmiller, Op.Cit.,:2). در حالی که در تریپس این طور نیست. مطابق با ماده ۳۳ تریپس مدت حمایت از حق اختراع از زمان تشکیل پرونده حداقل ۲۰ سال می‌باشد. کشورهای عضو تعهدی مبنی بر تمدید مدت حمایت ندارند، حتی در مواردی که دارنده حق اختراع نتوانسته باشد در ۲۰ سال مفروض از اختراع خود بهره‌برداری کامل را برده باشد.

در موافقتنامه‌های آمریکا با مراکش و بحرین دامنه قابلیت ثبت با این حکم که ثبت اختراعات برای «استفاده‌های جدید کالاهای شناخته‌شده و در دسترس» باشند گسترش می‌یابد. در این زمینه سخت‌ترین موافقتنامه راجع به ثبت اختراع در مورد مراکش است. آسان‌ترین مورد هم به جمهوری دومینیکن و موافقتنامه تجارت آزاد کشورهای آمریکای مرکزی مربوط می‌شود که تنها خواستار «تلاش‌های معقول»^۱ برای فراهم ساختن قابلیت ثبت گیاهان است (Ibid.).

۳-۵) حمایت از علائم تجاری غیر قابل مشاهده و علائم مشهور

بر اساس ماده ۱۵ تریپس شرایط یک علامت تجاری اعم از این که برای یک کالا یا مربوط به خدمات باشد آورده شده است. در بند ۱ ماده ۱۵ تریپس مقرر گردیده است که کشورهای عضو می‌توانند به عنوان شرطی برای ثبت الزام دارند که علائم تجاری از لحاظ بصری قابل مشاهده باشند. علاوه بر این، ثبت علائم سه بعدی هم منعی ندارد.

در تریپس تعریفی از علائم مشهور به عمل نیامده است، اما طبق بند دوم ماده ۱۶ معیارهایی برای چنین علائمی ذکر شده است نظیر: حسن شهرت عمومی، تبلیغات در بازار و عواملی مثل تاریخچه

ثبت، برد جهانی و ارزش اقتصادی. بند سوم ماده ۱۶ تریپس حمایت بیشتری را از کنوانسیون پاریس در خصوص علائم تجاری مشهور به عمل می‌آورد... در ماده ۲۰ موافقتنامه نیز به نوعی دیگر از علائم مشهور حمایت به عمل آمده است، زیرا در این ماده مقرر گردیده که کشورها مجاز نمی‌باشند که استفاده از یک علامت را در کنار یک علامت دیگر اجبار و الزام نمایند. در واقع استفاده از یک علامت داخلی در کنار یک علامت مشهور خارجی رویه‌ای بوده است که توسط کشورهای در حال توسعه مورد استفاده قرار می‌گرفته است تا این که بدین وسیله علامت تجاری داخلی را به شهرت برسانند (فتحی زاده و بزرگی، ۱۳۸۳: ۱۰۵-۱۰۶).

در موافقتنامه‌های تجارت آزاد ایالات متحده آمریکا با جنوب تعریف موسعی از علائم تجاری نموده و با تأکید بر حمایت از علائم مشهوری که به ثبت نرسیده‌اند و همچنین علائم تجاری که قابل مشاهده نمی‌باشند به عمل می‌آورد. درباره علائم تجاری و آثار تجاری آن معمولاً در صنایع نساجی، عطر و ادکلن، وسایل آرایشی و به‌ویژه صنعت داروسازی محل نزاع بسیار وجود دارد؛ چراکه شرکتهای بزرگ و معروف همواره نگران سوءاستفاده‌های متقلبین هستند (Kuanpoth, 2004: 16). بر خلاف مدت محدود حمایت از برخی آثار اختراعی و یا ادبی-هنری، علائم تجاری در صورت تداوم استفاده می‌تواند به طور نامحدود مورد حمایت باشد. بنابراین، کسب شهرت و اعتبار جهانی با اسم و برند تجاری برای بازیگران این عرصه فوق‌العاده اهمیت دارد. مهمترین نکته برای کشورهای در حال توسعه عبارت از لزوم وقوف بر مقررات جدید راجع به تعهدات مربوط به حمایت از علائم تجاری غیرقابل مشاهده است.

۴-۵) علائم جغرافیایی

یکی دیگر از محورهای موضوع توافق در این موافقتنامه‌ها به حمایت از علائم جغرافیایی مربوط می‌شود. علائم جغرافیایی مشخصاً علائمی را مدنظر دارند که مبدأ جغرافیایی یک کالا یا محصولی را در یک ناحیه جغرافیایی بنا بر کیفیت، شهرت و دیگر مشخصات قابل انتساب به آن مبدأ جغرافیایی مشخص می‌سازد. مواد ۲۲، ۲۳ و ۲۴ تریپس درباره موازین حمایت از علائم جغرافیایی صحبت می‌کند. ماده ۲۳ مشخصاً به حمایت‌های اضافی راجع به علائم جغرافیایی برای شراب و آبجو اختصاص یافته است. قابل ذکر است که کشورهای اروپایی امتیازات ویژه‌ای در حمایت از علائم جغرافیایی به خصوص درباره گسترش حمایت از شراب‌ها و آبجوها دارند. ماده ۲۴ هم راجع به مذاکرات بین‌المللی و استثنائات می‌باشد (WTO, Op.Cit.: 329-331).

در ایالات متحده آمریکا حمایت از علائم جغرافیایی معمولاً از طریق ثبت گواهی یا علائم تجاری جمعی انجام می‌شود. ثبت به‌عنوان یک گواهی یا علامت تجاری جمعی برای همه طبقات کالاها قابل دسترسی است. با این حال، این کشور یک نظام اضافی را هم محفوظ می‌دارد که برای حمایت

از علائم جغرافیایی نسبت به شراب‌ها و آبجوها اجازه می‌دهد. این نظام توسط اداره مالیات و تجارت الکل و تنباکوی وزارت خزانه‌داری اداره می‌شود (Abbott, 2004: 15).

مباحثی که در باب علائم جغرافیایی در این موافقتنامه‌ها مطرح شده این است که:

- از علائم جغرافیایی در برابر حمایت از علائم تجاری (اولین مورد مطرح شده واجد اولین حقوق است) حمایت شود.

- از علائم هم‌آوا^۱ حمایت به عمل آید (Roffe, Op.Cit.: 8).

موافقتنامه‌های تجارت آزاد خواهان این هستند که درخواست‌های مربوط به ثبت علائم جغرافیایی اگر در تعارض با علائم تجاری موجود یا درخواست علائم تجاری قرار گیرند رد شوند. برای مثال در موافقتنامه آمریکا با مراکش در بند ۴ ماده ۱۵ چنین مسئله‌ای پیش‌بینی شده است.

۵-۵) حق نسخه برداری و امور جانبی

شاخه دومی که در کنار مالکیت صنعتی قابلیت حمایت دارند عبارت از همه گونه آثار ادبی، هنری و علمی است. حقوق مالکیت فکری در نظر گرفته شده برای این آثار در دو بخش جای می‌گیرد: حق نسخه‌برداری و حقوق مرتبط یا حقوق جانبی است. به طور خلاصه باید گفت که این حقوق عبارت از حق پدیدآورنده اثر یا آثار ادبی، هنری و علمی در نامیده شدن اثر یا آثار به نام او و همچنین حق انحصاری مرتب‌تین در اجراء، پخش آن اثر یا آثار است.

علاوه بر کنوانسیون برن، در اسناد و معاهدات دیگری هم به حمایت از آثار ادبی، هنری و علمی پرداخته شده است. بخش اول از قسمت دوم موافقتنامه تریپس به بیان مقررات و قوانین حمایت از حق نسخه‌برداری می‌پردازد. تمام مقررات ماهوی در ارتباط با حمایت از حقوق مزبور که در کنوانسیون برن ۱۹۷۱ مورد توجه قرار گرفته در این موافقتنامه هم لحاظ شده است. همچنین بخش‌هایی از کنوانسیون رم در ارتباط با حقوق اجراکنندگان، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش‌کننده در موافقتنامه مورد توجه می‌باشد. براساس ماده ۹ موافقتنامه درباره کپی‌زایت رعایت مواد یک تا بیست و یک کنوانسیون برن ۱۹۷۱ (غیر از ماده ۶ مکرر) و پیوست آن الزامی می‌باشد (Goldstein, 2000:5).

همه مصادیق مورد حمایت در کنوانسیون برن در موافقتنامه تریپس هم مدنظر و مورد حمایت قرار گرفته‌اند. علاوه بر این، طبق ماده ۱۰ موافقتنامه حمایت از برنامه‌های رایانه‌ای نیز مورد توجه قرار گرفته است. حمایت از نرم‌افزارهای رایانه‌ای و بانک‌های اطلاعاتی در این موافقتنامه از مصادیق حقوق ادبی، هنری و علمی می‌باشند. بانک‌های اطلاعاتی هم به جهت این که حاوی یک خلاقیت فکری می‌باشند مورد حمایت قرار می‌گیرند. براساس ماده ۱۱ و بند ۴ موافقتنامه حقوق اجاره‌ای برای

1- homonymous signs

برنامه‌های رایانه‌ای، آثار سینمایی و آثار صوتی در نظر گرفته شده است که هر کدام با شرایط خاصی اعمال می‌گردند (Ibid.,: 6 and WTO, Op.Cit.,: 325).

در موافقتنامه‌های دوجانبه در بخش حق نسخه‌برداری هم نوآوری‌هایی دیده می‌شود که به نوبه خود تحولی در نظام جهانی حمایت از حقوق مالکیت فکری است. به طور خلاصه امهاتی از این تحولات حقوقی را مرور می‌کنیم.

درباره حق نسخه‌برداری مدت حمایت از این حقوق در تریپس شامل دوره حیات مؤلف و تا ۵۰ سال پس از مرگ وی در نظر گرفته شده است، اما در موافقتنامه‌های تجارت آزاد مورد نظر مدت حمایت از حق نسخه‌برداری افزایش یافته است. به جز موافقتنامه‌های اردن و ویتنام اکثر موارد مدت ۲۰ سال اضافه را مد نظر قرار داده‌اند. در موافقتنامه‌های آمریکا با سنگاپور، شیلی، مراکش، جمهوری دومینیکن-کافتا و بحرین شامل زندگی مؤلف به اضافه ۷۰ سال است. اگر بر اساسی غیر از زندگی مؤلف تصمیم‌گیری شده باشد دوره ۷۰ سال از زمان انتشار و یا خلق اثر در نظر گرفته می‌شود.

نکته دیگر در قواعد این الگوی همکاری تجاری عبارت از گسترش حمایت به فضای دیجیتال است. دنیای اینترنت و آثار مختلفی که از طریق اینترنت عرضه می‌شود باید مورد حمایت قرار گرفته و از هرگونه استفاده غیرقانونی و بدون اجازه دارندگان حقوق مورد نظر مصون باشند. یکی از سازوکارهای لازم مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی^۱ در قبال استفاده‌های غیرقانونی است. آنها باید شرایط بلوکه کردن محتواهای دیجیتال را فراهم سازند تا مورد دستبرد و تخطی قرار نگیرند و تنها در صورت اطلاع و اجازه صاحبان حق نسخه‌برداری مورد استفاده قرار گیرند. مسئول کردن ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی برای جلوگیری از نسخه‌برداری‌های غیرمجاز از محتواهای دیجیتالی که از طریق سرورها و شبکه‌های آنها توزیع می‌شود در واقع یک کنترل مضاعف است. این نوع ممانعت که در شش موافقتنامه آمریکا با سنگاپور، شیلی، مراکش، جمهوری دومینیکن-کافتا و بحرین دیده می‌شود مبتنی بر مقررات «قانون هزاره دیجیتالی آمریکا» است.

در این موافقتنامه‌ها از طرفین به ویژه طرف جنوب خواسته شده است که اقدامات فنی موثر و لازمه را برای حمایت از حق نسخه‌برداری را به اجرا گذارند. برای هرگونه نقض حقوق مرتبط به غیر از مواردی که استفاده غیر تجاری، آموزشی و پژوهشی از قبیل مهندسی معکوس و سایر اقدامات تأمینی و قانونی که دولت‌ها تشخیص می‌دهند. مسئولیت کیفری مد نظر است.

در همه موافقتنامه‌ها به جز مورد ویتنام «وظیفه اثبات»^۲ را به عهده مدافع قرار می‌دهند تا نشان دهد که آثار در حوزه عمومی قرار دارد. تریپس چنین چیزی ندارد. حتی در موافقتنامه‌هایی که با کشورهای اردن و مراکش منعقد شده است دارندگان حق نسخه‌برداری حق جلوگیری از واردات

1- Internet Service Providers (ISPs)

2- Burden of proof

موازی را هم دارند (Fink and Reichenmiller, Op.Cit.,:3-4).

۵-۶) اجرای حقوق مالکیت فکری

در تریپس محدودیت‌های نهادی موجود در کشورهای در حال توسعه به رسمیت شناخته شده و با انعطاف‌پذیری به توانمندی آنها توجه شده است، اما این موافقتنامه‌ها چنین انعطاف‌پذیری نهادی را اجازه نمی‌دهند به ویژه در مواردی که با ویتنام و اردن دیده می‌شود.

موافقتنامه‌های منعقد شده با سنگاپور، شیلی، مراکش، بحرین، جمهوری دومینیکن و موافقتنامه تجارت آزاد کشورهای آمریکای مرکزی فراتر هم می‌روند و حتی الزامات اجرایی خاصی هم با تعهدات نهادی اضافی را ایجاد می‌کنند. به صورتی که آنها خواستارند تا مراجع گمرکی (با بازرسی) مانع از تجارت کالاهای تقلبی و مشمول سرقت ادبی شوند. در تریپس اقدامات گمرکی فقط برای کالاهای وارداتی در نظر گرفته شده است. در حالی که اکثر موافقتنامه‌ها به اقدامات مرزی برای کالاهای وارداتی و صادراتی و حتی در برخی مواقع به بازرسی کالاهای ترانزیتی هم حکم می‌دهند (Fink and Reichenmiller, Op.Cit.,: 4).

در ارتباط با فرارفتن موافقتنامه‌ها در رویه‌های مقابله با نقض حقوق مالکیت فکری هم می‌توان گفت که در تریپس تحمیل جریمه کافی متناسب با خسارت‌های وارد شده به صاحبان حقوق مالکیت فکری برای خسارت‌های مالی که متحمل شده‌اند اشاره شده است، اما در قضیه سرقت ادبی و جعل علامت تجاری تمام موافقتنامه‌ها خواستار تحمیل جریمه‌های کیفری و جزایی نیز هستند.

ملاحظه می‌گردد که موافقتنامه‌های مورد نظر از ابعاد مختلف مقررات سخت‌تری را نسبت به تریپس در نظر گرفته‌اند. در هر یک از بخش‌های مربوطه زمینه‌های آسیب و زیان برای کشورهای در حال توسعه متصور است. اما، واقعیت این است که دولت‌های مورد نظر به امید دستیابی به برخی امتیازات این مناسبات جدید را تعریف کرده‌اند.

عمده‌ترین انتقادات و اعتراض‌ها به تبعات منفی این موافقتنامه‌های تجارت آزاد در باب مقررات حداکثری حقوق مالکیت فکری بیشتر از جانب طرفداران زیست محیطی، جوامع مدنی و تشکل‌های غیردولتی است که حاوی برخی ملاحظات آرمان‌گرایانه و در عین حال برخی نگرانی‌های واقعی است. دغدغه این بازیگران از منظر ملاحظات انسان‌دوستانه، حمایت از محیط زیست، ایجاد فرصت‌های عادلانه در تقسیم عایدات تجاری، بسترسازی برای صنعتی شدن منطقی و مشارکت در روند تولید جهانی به ویژه انتقال فناوری و تولید دانش قابل انکار نیست، اما واقعیت این است که کشورهای در حال توسعه در جهان واقعی اهرم‌های سازنده‌ای برای چانه‌زنی و کسب امتیازات بیشتر در اختیار ندارند. بنابراین، آنها به ناگزیر متحمل برخی آسیب‌ها نیز خواهند شد و ارتقای تدریجی توانمندی‌ها می‌تواند از بار این فشارها در درازمدت بکاهد. جدول‌های ۹ تا ۲۳ نگاهی اجمالی و نمونه‌وار به

روند تعامل تجاری ۵ ساله ایالات متحده آمریکا با منتخبی از کشورهایی است که موافقتنامه تجارت آزاد منعقد کرده و یا در مراحل نهایی آن هستند. کشورهای اردن، ویتنام، شیلی و مراکش کشورهای طرف تجارت آزاد با آمریکا هستند که قرارداد مورد نظرشان اجرایی گشته است. موافقتنامه جمهوری دومینیکن از سال ۲۰۰۵ اجرایی شده، مورد پرو در انتظار اجرایی شدن است و موافقتنامه تایلند هم در حال مذاکره می‌باشد.

مقطع زمانی مورد بررسی شامل دوره ۵ ساله از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۰۴ است. به طور کلی محصولات و کالاهای تجاری هم در روند صادرات و واردات این کشورها نمونه‌ای از مبادلات کلی آنها را نشان می‌دهد. طرفهای تجاری آمریکا در این بررسی عمدتاً کشورهای ضعیف و در حال توسعه می‌باشند که به درجاتی درصد رشد اقتصادی و صنعتی شدن هستند. تراز تجاری طرفین هم در سالهای متمادی عمدتاً به نفع آمریکا رقم خورده است. اما آنچه که با نگاه اجمالی به جدولهای مورد نظر دریافت می‌شود این است که در ابتدا یک نرخ رشد معقول و منطقی در اکثر اقلام مبادلاتی دیده می‌شود. صادرات کالاهای صنعتی آمریکا حاکی از نیاز آن کشورها به صنعتی شدن است که با توجه به ظرفیتهای اقتصادی توان جذب آنها را داشته‌اند. رشد نرخ واردات برخی اقلام صنعتی و نیمه صنعتی آمریکا از این کشورها هم می‌تواند نشان‌دهنده توجه به کمک‌ها و تسهیلات فنی و تجاری آمریکا به این کشورها است. دسترسی به بازار برای برخی از کالاهای بومی و محصولات صادراتی این جوامع نیز فرصت دیگری است که آمریکا در قبال برخی تعهدات تجاری از جمله مقررات مربوط به حمایت از حقوق مالکیت فکری برای آنها فراهم ساخته است. در هر صورت، نفس گسترش مبادلات تجاری اکثریت این کشورها با ایالات متحده آمریکا درجهای از رشد و توسعه اقتصادی را برای آنها فراهم کرده و خواهد کرد. بنابراین، این بهره‌برداری اقتصادی-سیاسی از مناسبات دوجانبه با یک قدرت بزرگ و صنعتی جهان هم مستلزم تمکین به برخی مقررات و موازین فوق‌العاده یا زیاده‌خواهانه کشوری مثل آمریکا حداقل جهت رویه‌سازی در رژیم‌های بین‌المللی مهمی همچون مالکیت فکری می‌باشد.

جدول ۱۰- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به اردن، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۸۱	۱۱۰	۶۶	۶۶	۱۰۷
۲ موادخام به جز سوخت	۲۷	۱۸	۲۳	۱۸	۲۶
۳ محصولات شیمیایی	۱۶	۲۲	۱۹	۲۴	۳۲

۱- برای اطلاعات بیشتر ر. ک. به:

<http://ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty.htm>

ادامه جدول ۱۰

۲۷	۱۸	۲۶	۱۳	۱۱	کالاهای صنعتی	۴
۲۱۵	۲۶۳	۱۵۹	۱۰۵	۱۰۶	ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۵
۱۰۱	۵۲	۶۶	۳۲	۳۵	مواد صنعتی متفرقه	۶
۴۱	۲۷	۱۲	۵	۵	انواع وسایل نقلیه موتوری	۷
۳۵	۳۵	۲۱	۱۳	۱۴	تجهیزات مخابراتی	۸
۲۰	۴	۶	۷	۱	برنج	۹
۹	۴	۱۲	۵	۳	ابزار و تجهیزات پزشکی	۱۰

جدول ۱۱- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از اردن، بر حسب میلیون دلار

۲۰۰۴	۲۰۰۳	۲۰۰۲	۲۰۰۱	۲۰۰۰	محصول/ کالا	
۳	۳	۳	۲	۱	محصولات شیمیایی	۱
۸	۴	۲	۵	۱	ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۲
۱۰۴۹	۶۳۵	۳۹۹	۲۱۰	۶۴	مواد صنعتی متفرقه	۳
۳۱۶	۲۰۵	۱۷۶	۱۳	۱۲	مواد الیاف نساجی	۴
۲۴۷	۱۲۳	۶۰	۲۳	۴	البسه زنانه	۵
۱۱۴	۷۰	۴۵	۱۸	۲	البسه مردانه	۶
۹۰	۵۰	۱۱	۸	۹	جواهر آلات	۷
۲۵	۲۶	۳	۷	۴	مبادلات خاص غیر طبقه بندی شده	۸
۲	۱	۰	۱	۰	اجزا و متعلقات وسایل نقلیه موتوری	۹
۲	۱	۰	۰	۰	ماشین آلات صنایع خاص	۱۰

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/jordan.html>.

جدول ۱۲- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به ویتنام، بر حسب میلیون دلار

۲۰۰۴	۲۰۰۳	۲۰۰۲	۲۰۰۱	۲۰۰۰	محصول/ کالا	
۸۲	۴۸	۴۹	۴۹	۳۷	غذا و حیوانات زنده	۱
۱۳۸	۹۱	۶۹	۵۶	۳۰	مواد معدنی به جز سوخت	۲
۱۳۴	۵۷	۴۲	۳۸	۲۳	کالاهای صنعتی	۳
۶۱۸	۹۲۲	۲۷۱	۱۸۷	۱۴۹	ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۴
۸۰	۸۶	۵۳	۵۱	۴۸	مواد صنعتی متفرقه	۵
۳۷۶	۷۱۶	۷۹	۵۳	۳	تجهیزات فرودگاهی	۶
۶۷	۳۵	۲۷	۲۹	۱۵	الیاف نساجی کتان	۷

ادامه جدول ۱۰

۳۴	۲۲	۱۵	۱۲	۹	پلاستیک	۸
۲۲	۱۳	۴	۰	۱	موتورهای غیر الکتریک	۹
۱۵	۱۲	۳	۲	۲	لوازم موتوری با هدف خاص	۱۰

جدول ۱۳- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از ویتنام، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۴۹۷	۶۳۲	۷۹۹	۹۶۹	۹۲۹
۲ مواد خام به جز سوخت	۷	۴	۱۳	۲۰	۳۰
۳ سوخت معدنی و مواد روغنی	۸۱	۱۸۳	۱۸۱	۲۸۴	۳۴۹
۴ کالاهای صنعتی	۱۶	۱۸	۵۶	۱۰۶	۱۶۴
۵ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۳	۳	۳۵	۱۱۱	۱۲۹
۶ مواد صنعتی متفرقه	۱۹۸	۱۹۹	۱۹۲	۳۰۳۷	۳۶۴۱
۷ مواد الیاف نساجی	۱۱	۱۲	۲۷۵	۷۲۲	۷۷۳
۸ البسه زنانه	۴	۶	۲۰۱	۶۰۹	۶۶۶
۹ البسه مردانه	۱۹	۱۳	۱۹۲	۵۵۱	۵۷۹
۱۰ مبلمان و لوازم مرتبط	۹	۱۳	۸۰	۱۸۸	۳۸۶

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/vietnam.html>.

جدول ۱۴- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به شیلی، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۹۱	۸۴	۸۹	۱۱۷	۸۸
۲ مواد خام به جز سوخت	۵	۵۲	۵۷	۶۸	۱۱۸
۳ سوخت معدنی، مواد روغنی	۸۶	۵۶	۴۳	۶۲	۳۲۴
۴ محصولات شیمیایی	۴۲۲	۴۲۲	۳۸۲	۴۰۳	۵۷۸
۵ کالاهای صنعتی	۲۴۰	۲۱۵	۱۸۳	۱۹۳	۲۴۵
۶ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۲۰۵۴	۱۸۴۵	۱۵۰۰	۱۴۷۵	۱۸۶۶
۷ مواد صنعتی متفرقه	۲۳۵	۲۶۵	۲۳۸	۲۷۷	۲۵۳
۸ ماشین آلات فرایند داده های اتوماتیک	۲۴۱	۱۹۳	۱۸۸	۱۸۳	۲۳۷
۹ لوازم موتوری با هدف خاص	۱۴۱	۷۸	۷۸	۶۳	۱۱۹
۱۰ موتورهای غیر الکتریک	۳۹	۳۶	۶۴	۷۶	۵۴

جدول ۱۵- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از شیلی، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۱۳۲۷	۱۳۱۵	۱۴۸۲	۱۶۹۴	۱۸۱۳
۲ مواد خام به جز سوخت	۴۱۸	۴۷۵	۵۴۵	۴۹۰	۸۲۳
۳ سوخت معدنی و مواد روغنی	۷۵	۱۰۹	۷۳	۱۲۲	۱۳۷
۴ محصولات شیمیایی	۱۸۶	۲۳۵	۲۷۰	۲۲۶	۲۵۴
۵ کالاهای صنعتی	۸۰۰	۹۹۸	۹۵۸	۷۵۰	۱۱۸۹
۶ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۲۳	۲۳	۲۹	۴۲	۵۱
۷ کالاهای صنعتی چوبی	۴۴	۶۵	۹۲	۹۱	۱۲۳
۸ اوره و کنسانتره فلزات پایه	۱	۰	۱	۳	۱۱۰
۹ الکل، اسید کربولیک و مشتقات هالوژنی	۶۶	۱۲۴	۱۳۶	۹۷	۱۰۴
۱۰ تایرهای لاستیکی و متعلقات	۳۴	۲۶	۲۶	۳۳	۴۸

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/chile.html>.

جدول ۱۶- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به مراکش، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ مواد خام به جز مواد سوختی	۳۹	۳۰	۵۰	۷۴	۴۱
۲ روغن های حیوانی، گیاهی و چربیها	۲	۱	۲۰	۱۴	۱۵
۳ محصولات شیمیایی	۱۷	۲۲	۱۷	۱۸	۲۶
۴ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۲۳۸	۸۴	۳۵۸	۱۹۷	۲۴۰
۵ تجهیزات فرودگاهی و وسایل مرتبط	۱۴۸	۱۷	۲۹۵	۱۳۱	۱۴۱
۶ دانه های روغنی	۱۶	۱۴	۳۵	۵۵	۲۹
۷ تجهیزات مخابراتی	۱۸	۲۲	۷	۱۰	۱۳
۸ کالاهای پزشکی به جز دارو	۲	۵	۲	۳	۸
۹ تجهیزات توزیع الکتریسیته	۳	۲	۰	۱	۷
۱۰ ماشین آلات و ابزارهای غیرالکترونیک	۱	۲	۱	۲	۶

جدول ۱۷- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از مراکش، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ مواد خام به جز سوخت	۶۹	۷۳	۹۱	۷۸	۹۰
۲ سوخت های معدنی و مواد روغنی	۳۹	۶۴	۹	۲۲	۱۱۸
۳ محصولات شیمیایی	۸	۹	۱۴	۶	۱۵
۴ مواد گیاهی خام	۹	۸	۶	۹	۱۱
۵ آهن و فولاد طبیعی	۰	۰	۱	۰	۱۰
۶ تجهیزات توزیع الکتریسته	۰	۱	۰	۲	۶
۷ لوازم آرایشی (عطر و ادکلن)	۰	۰	۰	۱	۴
۸ البسه زنانه	۱۱	۱۸	۱۹	۲۳	۲۰
۹ البسه مردانه	۱۱	۲۱	۱۷	۱۲	۱۴
۱۰ کفش	۲	۴	۲	۲	۴

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/morocco.html>.

جدول ۱۸- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به جمهوری دومینیکن، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ سوخت معدنی و مواد روغنی	۱۴۱	۱۱۳	۱۰۷	۳۶۵	۲۹۰
۲ محصولات شیمیایی	۲۴۸	۳۱۷	۳۴۸	۳۱۹	۳۴۳
۳ کالاهای صنعتی	۶۲۰	۸۴۹	۹۳۹	۹۷۷	۱۰۸۱
۴ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۱۱۸۹	۱۱۲۱	۱۰۰۶	۷۵۴	۸۹۱
۵ مواد صنعتی متفرقه	۱۵۲۰	۱۲۴۶	۱۰۷۹	۱۰۵۱	۱۰۰۲
۶ الیاف کتان	۵۵	۲۰۴	۲۸۱	۲۳۱	۲۸۰
۷ الیاف بافتنی یا قلاب بافی شده	۳۱	۴۵	۷۱	۱۲۴	۱۵۲
۸ البسه مردانه	۱۰۷	۱۱۸	۱۱۴	۱۱۲	۱۱۵
۹ انواع وسایل نقلیه موتوری	۹۶	۶۸	۷۳	۲۸	۸۷
۱۰ تجهیزات مخابراتی	۱۸۴	۱۸۸	۱۲۵	۱۱۱	۸۶

جدول ۱۹- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از جمهوری دومینیکن، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ مواد خام به جز سوخت	۲۴	۲۸	۲۶	۳۰	۴۶
۲ محصولات شیمیایی	۱۹	۳۰	۴۴	۶۳	۵۸
۳ کالاهای صنعتی	۱۵۳	۱۲۸	۱۸۶	۲۳۴	۳۰۶
۴ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۳۸۰	۳۰۹	۳۳۰	۳۹۵	۴۳۹
۵ ابزار و وسایل پزشکی	۳۴۷	۳۵۰	۳۵۴	۴۴۱	۴۰۵
۶ انواع جواهر آلات	۱۵۲	۱۷۳	۱۹۴	۲۰۳	۲۳۶
۷ پوشاک و مواد البسه	۵۶	۴۰	۴۴	۶۶	۹۶
۸ مواد پلاستیک	۳۰	۵۰	۶۱	۷۸	۷۹
۹ مواد منسوجات	۱۲	۲۸	۴۲	۶۴	۷۲
۱۰ تجهیزات مخابراتی	۰	۰	۰	۲۲	۵۵

See: http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/domin_.html.

جدول ۲۰- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به پرو، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۱۲۱	۱۵۱	۱۴۱	۱۴۷	۲۱۸
۲ مواد خام به جز سوخت	۴۹	۵۳	۵۶	۷۹	۱۲۶
۳ سوخت معدنی و مواد روغنی	۲۴	۴۶	۵۶	۹۲	۱۵۹
۴ محصولات شیمیایی	۲۵۷	۲۴۸	۲۷۳	۲۹۷	۴۳۵
۵ ماشین آلات و تجهیزات حمل و نقل	۸۰۸	۷۲۷	۷۰۰	۷۶۷	۸۴۲
۶ تجهیزات مخابراتی	۱۰۱	۱۱۸	۱۱۴	۱۲۸	۱۳۱
۷ پلیمراتیلن	۱۷	۱۸	۲۸	۲۱	۴۵
۸ الیاف نساجی کتان	۱۹	۳۰	۳۶	۴۷	۴۵
۹ انواع کود	۱۸	۲۶	۲۲	۲۵	۳۶
۱۰ افزودنی های روغن های معدنی	۱۲	۱۱	۱۱	۱۳	۲۶

جدول ۲۱- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از پرو، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۲۱۹	۲۲۵	۲۶۱	۳۰۶	۴۰۲
۲ مواد خام به جز سوخت	۹۰	۸۸	۱۰۳	۹۴	۱۴۳
۳ سوخت های معدنی و مواد روغنی	۱۸۰	۱۹۸	۲۲۰	۲۴۹	۲۸۱
۴ محصولات شیمیایی	۱۷	۱۴	۱۴	۲۲	۲۴
۵ مواد صنعتی متفرقه	۵۰۳	۴۹۰	۵۰۲	۶۰۰	۷۸۵
۶ طلا (غیر پولی)	۱۲۳	۶۳	۱۳۱	۳۴۲	۱۰۸۱
۷ مواد الیاف نساجی	۲۴۹	۲۴۳	۲۴۷	۳۰۲	۴۲۰
۸ البسه زنانه	۸۳	۷۷	۸۲	۱۲۰	۱۴۹
۹ نقره، پلاتینیوم و مواد همگروه آن	۲۲	۲۶	۳۱	۸۹	۱۱۴
۱۰ اوره و کنسانتره فلزات پایه	۴۱	۱۹	۲۲	۲۷	۷۸

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/peru.html>.

جدول ۲۲- روند صادرات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا به تایلند، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ غذا و حیوانات زنده	۲۲۵	۲۵۹	۲۹۳	۲۸۱	۳۴۹
۲ مواد خام به جز سوخت	۴۱۲	۴۲۲	۴۶۲	۶۳۱	۶۳۸
۳ محصولات شیمیایی و مواد مرتبط	۶۲۵	۶۴۹	۶۴۴	۷۰۷	۷۷۰
۴ لوازم و ماشین های اداری	۳۲۳	۳۲۷	۲۸۵	۴۲۲	۴۷۸
۵ الیاف نساجی کتان	۶۹	۱۰۴	۱۲۵	۱۵۶	۱۹۰
۶ تجهیزات مخابراتی	۱۰۲	۱۰۴	۱۳۶	۱۱۷	۱۷۹
۷ ضایعات آهن	۱۶	۴	۲۲	۷۹	۱۵۰
۸ انواع پمپ و کمپرسورهای گازی	۱۱۸	۱۱۶	۱۱۵	۱۳۳	۱۳۵
۹ پلاستیک	۴۶	۵۳	۶۴	۸۲	۸۵
۱۰ تجهیزات گرمایشی و سرمایشی	۵۲	۴۹	۵۵	۵۲	۶۱

جدول ۲۲- روند واردات کالایی (منتخب) ایالات متحده آمریکا از تایلند، بر حسب میلیون دلار

محصول/ کالا	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴
۱ مواد خام به جز سوخت	۳۲۵	۲۳۷	۲۷۱	۳۲۸	۴۳۷
۲ محصولات شیمیایی	۱۶۹	۱۶۹	۱۷۷	۲۶۸	۲۸۱
۳ کالاهای صنعتی	۱۶۸۹	۱۴۶۴	۱۵۹۳	۱۵۵۰	۱۸۵۷
۴ مواد صنعتی متفرقه	۴۶۳۲	۴۷۰۷	۴۵۸۰	۴۸۲۵	۵۰۲۵
۵ تجهیزات مخابراتی	۶۱۸	۴۶۸	۵۱۶	۸۳۲	۱۵۹۵
۶ گیرنده های تلویزیونی	۵۱۱	۴۵۶	۶۸۲	۶۶۰	۹۰۳
۷ مبلمان و تختخواب	۳۰۲	۳۰۲	۳۹۲	۴۱۳	۴۹۳
۸ البسه زنانه	۳۶۹	۳۶۹	۳۶۵	۴۱۳	۴۴۴
۹ پوشاک به جز منسوجات	۲۹۵	۳۱۲	۳۵۵	۴۱۴	۳۹۱
۱۰ وسایل ضبط صوت و تصویر	۲۵۴	۲۶۳	۴۳۹	۳۴۹	۳۵۳

See: <http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/thailand.html>.

۶) جمع بندی: واقعیت ها، چالش ها و چشم اندازها

نکته قابل توجه این است که هرچند هدف غایی سازمان جهانی تجارت گسترش و آزادسازی تجارت در سطح جهانی بوده است، و در مقابل هر اقدام منطقه گرایانه ای به نوعی انحراف تجاری محسوب می گردد، ولی جای گرفتن منطقه گرایی در دل چندجانبه گرایی هم بخشی از واقعیات بین المللی است. به هر دلیلی که باشد این جهانگرایی آرمانی هنوز به تکامل نرسیده و شاید در بادی امر بتوان گفت که اصول و مقررات سازمان جهانی تجارت قدرت انطباق بایسته میان انتظارات و منافع و شرایط کشورهای اعم از کشورهای عضو و غیر عضو را نداشته است.

در پاسخ به سوال اول این مقاله درباره چرایی گرایش به موافقتنامه های تجارت آزاد دوجانبه بین کشورهای شمال و جنوب می توان از چند علت عمده یاد کرد:

- تحول نظام بین المللی از بعد سیاسی-ایدئولوژیک به نفع نظام مبتنی بر اقتصاد بازار؛
- تحول و تعمیق روند اقتصاد جهانی مبتنی بر دانش و تقسیم کار بین المللی جدید؛
- بروز موانع و بن بست ها در فرایند مناسبات و مذاکرات تجاری چندجانبه؛
- تقلای کشورهای صنعتی برای تسخیر هر چه بیشتر بازار کشورهای جنوب؛
- نیاز و وابستگی کشورهای جنوب به منابع و سرمایه های خارجی.

به طور اصولی دولت ها به عنوان متولیان اصلی تنظیم امور خارجی بنا بر اهداف راهبردی خاص خودشان که در راستای منافع و مصالح عالیله ملی خود تعریف می کنند به برقراری روابط دوجانبه

اهمیت خاصی قائل هستند؛ چرا که بر اساس مقدمات و محذوراتی به این عملکرد متمایل می‌شوند. بالطبع، ضرورت‌ها و اولویت‌هایی که برای این روش همکاری تجاری هم که در نظر گرفته می‌شود، عموماً شرایط ویژه‌ای دارد.

از آنجایی که طرف‌های اصلی این همکاری دولت‌ها هستند در نظریه‌های اقتصاد سیاسی بین‌المللی و روابط بین‌الملل توضیح و تبیین این گونه رفتار دولت‌ها هم حاوی نکات مهمی خواهد بود، اما به علت رعایت اختصار و محدودیت‌های دیگر به ناچار از طرح و توضیح آن نظریه‌ها صرف‌نظر کرده و به ذکر پاره‌ای نکات کلی بسنده می‌کنیم. با عنایت به مجموعه تحولات جهانی در عرصه‌های گوناگون و برخلاف اندیشه‌های واقع‌گرایی و نواقعی‌گرایی، دولت‌ها تنها بازیگران عرصه بین‌المللی نیستند؛ منافع ملی دولت‌ها صرفاً در مدل بقاء به هر بهایی و با نگرش قدرت‌نگرایانه و حکماً امنیتی سامان نمی‌یابد. بنابراین، تفکرات، برنامه‌ها و اموری تحت عنوان خودکفایی و خودبستگی هم دیگر جوابگوی شرایط امروزین نظام بین‌المللی نیست و در مقابل باید با جهان همکاری کرد.

در مناظره نواقعی‌گرایان و نولیبرال‌ها بر سر موضوع همکاری در روابط بین‌المللی باید گفت که نواقعی‌گرایان همکاری را ناممکن نمی‌دانند، اما آن را دشوار و وابسته به وجود قدرتی می‌دانند که بتواند آن را تحمیل نماید. بنابراین، همکاری در این نگاه بسیار آسیب‌پذیر می‌گردد. در مقابل، نولیبرال‌هایی مثل رابرت کیوهن بر این نظرند که همکاری حتی پس از افول هژمون هم قابل تداوم است و صرفاً قائم بر وجود هژمون نیست؛ بلکه خود این نهادها توان راهبری این تعاملات را دارند و همکاری تداوم می‌یابد (Keohane, 1984: 246). اما، به‌طور خلاصه، نکته شایان ذکری که در مناظره بین متفکران رویکردهای «نواقعی‌گرایی و نولیبرالی»^۱ جاری بوده عبارت از بحث «دستاوردها» است. به عبارت دیگر، به نظر نواقعی‌گرایان علت استقبال ناچیز دولت‌ها از همکاری در سطح بین‌المللی این است که به دنبال دستاوردهای نسبی^۲ هستند. در مقابل نولیبرال‌ها معتقدند که دولت‌ها به همکاری روی می‌آورند و به دستاوردهای مطلق^۳ هم رضایت می‌دهند (Burchil, 2001: 212).

فرض نولیبرال‌ها بر این است که هر دولتی در هر رابطه متقابلی به دنبال آن است که سودی از آن رابطه عایدش شود و در نتیجه به سطح بالاتری از رفاه و قدرت برسد. اما، نواقعی‌گرایان معتقدند که هیچ دولتی نخواهد طرف مقابل از رابطه و همکاری موجود بیشتر از خود او سود ببرد، زیرا در این صورت در بلندمدت موازنه میان آنها بر هم می‌خورد و قدرت یکی نسبت به دیگری افزایش می‌یابد. عقلانیت کارشان به معنی وجود ترجیحات منظم و یکپارچه، قدرت محاسبه سود و زیان و تلاش برای به حداکثر رساندن سود است و اگر همکاری سود زیادی برای آنها دارد باید به آن اهتمام

1- Neo-Neo Debate

2- Relative Gains

3- Absolute Gains

ورزید. مهم این نیست که دیگران چه به دست می‌آورند، بلکه مهم دستاورد خود است. در نتیجه، بزرگ‌ترین مانع همکاری در میان این دولت‌های عقلانی و خود محور مسئله تقلب دیگران است و نهادهای بین‌المللی می‌توانند بر این مانع فایق آیند (مشیرزاده، ۱۳۸۳: ۶۹-۶۷).

در جواب پرسش دوم نیز باید گفت که روند بسیار حساس و پیچیده‌ای در مناسبات و معادلات تجاری میان کشورها آغاز شده است. یکی از محورهای مهم این موافقتنامه‌ها هم به موضوع حقوق مالکیت فکری اختصاص یافته است. اهمیت مبحث حقوق مالکیت فکری چنین بوده که در دوره موسوم به قبل از تریپس^۱ دولت‌ها از امکانات و اختیارات لازم برای تنظیم قواعد و مقررات ملی‌شان با قواعد بین‌المللی برخورددار بودند. پس از تصویب تریپس و آغاز به کار سازمان جهانی تجارت و دوره پس از تریپس^۲ رژیم بین‌المللی حقوق مالکیت فکری در جهان شکل و مسیر منسجم‌تری به خود گرفت و بدین لحاظ هر یک از اعضای سازمان و آنهایی که به دنبال عضویت در آن بوده‌اند به طور خودکار زیر بار تعهدات تریپس رفته‌اند و آن آزادی عمل دوره قبل از تریپس پایان پذیرفته است. با مشکلاتی که در عمل و پس از تریپس به وجود آمد چندجانبه‌گرایی مدنظر در سازمان چندان شکوفا نشد و کشورها عمدتاً از مسیرهای جایگزین مثل موافقتنامه‌های تجارت آزاد دو جانبه استفاده کرده‌اند. نکته مهم اینجاست که در این موافقتنامه‌هایی که میان شمال-جنوب منعقد شده است راجع به حقوق مالکیت فکری قواعد و مقررات سخت‌تری فراتر از تریپس^۳ وضع شده است، اما، در کنار مشکلات جدید برخی منافع و دستاوردهای مثبت نیز قابل تصور است که هریک از کشورهای جنوب با علم بر این فضای جدید و نیازها و اولویت‌های ملی خود بر حسب آگاهی و مهارت‌های لازم می‌توانند برای انتفاع خود، برنامه‌های دراز مدت خود را بهتر مدیریت نمایند.

واقعیت این است که در این همکاری اقتصادی و تجاری هریک از کشورها و طرفین شمال-جنوب بنا بر اهداف و انگیزه‌ها و نیازهای خاص خودشان وارد بازی شده‌اند. به عبارت دیگر، وضعیت موجود به عنوان شرایط فرضی از یک بستر و دو رؤیا است. کشورهای توسعه‌یافته صنعتی با در اختیار داشتن منابع عظیم سرمایه، متخصصین حرفه‌ای و فناوری‌های برتر جهانی درصدد تسخیر بازارها و کسب منافع تجاری فزاینده از مبادلات تجاری با کشورهای جنوب هستند. یکی از بخش‌های مهم و قابل توجه که برتری و سیطره بلامنازع شمال در آن مسجل است عبارت از مزیت و انحصار بازی در باب مالکیت فکری است. دغدغه و فشار فزاینده کشورهای شمال برای تدوین و اجرای رژیم‌های جهانی مربوطه کار و فعالیت کشورهای جنوب را مشکل کرده است. این کشورها به همراهی و با فشار فزاینده بازیگران غیر دولتی و عمدتاً شرکت‌های خصوصی و فعال فراملی

1- Pre-TRIPS

2- Post-TRIPS

3- TRIPS-Plus

درصد گشودن بازارها و برداشتن همه موانع موجود بر سر راه کسب منافع بیشینه خود هستند. اعمال فشارهای نامرئی و غیرمستقیم برای همراه ساختن کشورهای جنوب جلوه‌ای نرم و ملایم از سیاست زور و نفوذ است.

کشورهای جنوب هم با ویژگی‌های خاص خود دوره جدیدی از همکاری خود را تجربه می‌کنند. نزدیکی اقتصادی و دادن امتیازهای تجاری و اقتصادی یکسری اهداف واقع‌گرایانه‌ای را برای آنها در بر دارد مثل:

- گسترش مناسبات با قدرتهای بزرگ و اعتبارجویی سیاسی - دیپلماتیک؛
- تسهیل دسترسی به منابع سرمایه‌گذاری خارجی؛
- تشویق انتقال فناوری و استفاده از تخصص کارشناسان و آموزش‌های فنی برای نیروی انسانی خود؛

- تمرین بیشتر برای کسب آمادگی در مناسبات تجاری با اصلاح رویکردها، ساختارها، مقررات و عملکرد داخلی برای مواجهه سازنده با نظام تعاملات چندجانبه. در ارتباط با پرسش مربوط به آثار و تبعات انعقاد موافقتنامه‌های مورد نظر هم ذکر چند نکته اهمیت دارد.

روند سریع و گسترده ثبت اختراعات در بخش‌های مختلف علمی و فنی و به‌ویژه در زمینه فناوری‌های زیستی و قابلیت ثبت اشکال حیات غیر از منافع اقتصادی دارای تبعات زیست محیطی و غذایی هم هست که بر بخش کشاورزی و تغذیه آثار دراز مدت نامطلوبی می‌تواند به بار آورد. از بین رفتن منابع اصلی و طبیعی یا گسترش استفاده از مواد شیمیایی بسیاری از زمین‌های کشاورزی را از در معرض نابودی قرار خواهد داد. حیوانات و جانداران مناطق مختلف در خشکی و دریا از این تغییر و تحولات به صورت بیولوژیک متأثر خواهند شد.

مشکلات و موانع جدید برای بهره‌برداری نابرابر و غیرمنصفانه از ابداعات و اختراعات برای شمال با مقرراتی راجع به گسترش مدت حمایت، گسترش انحصار دسترسی به اطلاعات و داده‌های افشاء نشده مربوط به آزمایش، جلوگیری از استفاده‌های لازمه در چارچوب صدور مجوزهای اجباری، مشکل دسترسی به داروهای حیاتی برای جوامع در حال توسعه، حمایت از دانش سنتی، و از این قبیل. این نگرش و روند موجبات نگرانی‌هایی گردید و واکنش‌هایی را برانگیخت به طوری که اخیراً قطعنامه‌های سازمان جهانی بهداشت هم نگرانی‌های این سازمان را درباره مشکلات ناشی از انعقاد این موافقتنامه‌ها برای دسترسی مردم به داروهای حیاتی را یادآور شده است (WHO, 2004).^۱ همچنین می‌توان به ابراز نگرانی‌های سازمان ملل درباره

1- World Health Assembly Resolution No. WHA 57.14, 2004 available at <http://www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA57/_R14-en.pdf>

موافقتنامه آمریکا و پرو در حمایت سخت دولت پرو نسبت به حق به بهداشت در آینده اشاره کرد (UN, 2005).^۱

در حوزه حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی هم گسترش مدت حمایت از این آثار، مشکلات مربوط به عدم دسترسی جوامع در حال توسعه به اطلاعات، منابع آموزشی، علمی و غیره هم به بهانه عدم پرداخت هزینه‌های لازمه چندان با اهداف همکاری مشترک کشورها سازگار نیست. به هر حال، برای نتیجه‌گیری واقع‌گرایانه برای این بحث باید گفت که مهمترین توجیه برای این نوع از همکاری‌های نابرابر، این است که کشورهای شمال به دنبال انتفاع فزاینده از امکانات خود بوده و با دستیابی سهل و قاعده‌مند به منابع اقتصادی کشورهای در حال توسعه منافع و در مجموع قدرت خود را بیشتر نمایند و لذا رویکرد آنها به صورت همکاری با دستاوردهای نسبی است. در مقابل، کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته هم بنابر واقعیت‌های زندگی و شرایط موجودشان که به این روابط نیاز دارند خیلی سخت با برخی مشکلات موجود برخورد نکرده‌اند. چون به هر ترتیب از این مقررات فراترپسی اطلاع دارند و برای تقویت امور اقتصادی - سیاسی خود و گرفتن پاره‌ای از امتیازات به ناچار باید امتیازات متقابلی را به طرف‌های خود بدهند. به همین خاطر آنها نیز به دنبال دستاوردهای مطلق و منفرد خود می‌باشند؛ چون اگر به دستاوردهای شمال فکر کرده و آثار زیانبار کوتاه‌مدت و میان‌مدت این همکاری فکر کنند که برای مهمترین هدف ملی خود که توسعه است کاری از پیش نخواهند برد و مسیر تعامل جهانی آنها هموار نخواهد گردید.

کتابنامه

الف - فارسی:

- امیدبخش، اسفندیار (۱۳۸۳) اقتصاد سیاسی نظام تجارت جهانی و تجارت خارجی ایران. تهران: موسسه انتشاراتی روزنامه ایران.
- اومایی، کنیچی (۱۳۸۶) صحنه نمایش بعدی جهانی؛ چالش‌ها و فرصت‌ها در دنیای بدون مرز. ترجمه مسعود کریاسیان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- حبیب، سعید (۱۳۸۲) «امکان صدور ورقه اختراعات بیوتکنولوژی و موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)» مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره شصت، صص ۹۷-۱۳۰.
- صباغیان، علی (۱۳۸۵) «چشم انداز دور دوچه» دفتر نمایندگی تام الاختیار تجاری ج.ا. ایران، سازمان جهانی تجارت؛ ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها. تهران: شرکت چاپ و نشر

1- UN News Center, UN Expert Concerned US-Peru free trade accord could deprive poor of medicine, 13 July 2005, available at <http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=2282>

بازرگانی، صص ۶۶۴-۶۳۷.

فتیحی زاده، امیر هوشنگ و بزرگی، وحید (۱۳۸۳) **بایسته‌های الحاق به سازمان جهانی تجارت در زمینه حقوق مالکیت فکری**. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۴) **نحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل**. تهران: سمت.

ب- لاتین:

Abbott, Frederick M. (2006) Intellectual Property Provisions of Bilateral and Regional Trade Agreements in Light of U.S. Federal Law, Issue Paper No.12, UNCTAD – ICTSD. Available at <[http://www.iprsonline.org/unctadictsd/ dialogue/ 2006-05-03/ Frederick%20abbott%2012%200405b.pdf](http://www.iprsonline.org/unctadictsd/dialogue/2006-05-03/Frederick%20abbott%2012%200405b.pdf).

Abbott, Frederick M. (2007) “A new dominant trade species emerges: Is bilateralism a threat?” **Journal of International Economic Law**, 10(3): 571–583.

Anderson, Kym and Jackson, Lee Ann (2006) “Transgenic crops, EU precaution, and developing countries”, **International Journal Technology and Globalisation**, Vol. 2, Nos. 1- 2.

Burchill, Schott (2001) “Liberalism”, in Schott Burchill et al, **Theories of International Relations**. New York: Palgrave.

Burchill, Scott, “Realism and Neo-Realism”, in Scott Burchill et al, **Theories of International Relations**. New York: Palgrave.

Correa, Carlos M. (2004) “Protecting Test Data for Pharmaceutical and Agrochemical Products Under Free Trade Agreements”, UNCTAD-ICTSD.

Fink, Carsten and Reichenmiller, Patrick (2005) “Tightening TRIPS: The Intellectual Property Provisions of Recent US Free Trade Agreements”, The World Bank Group, available at < [http://www.Ictsd.Org/dlogue/ 2006-05-10/ Docs/ Find %20 paper %20 2. pdf](http://www.Ictsd.Org/dlogue/2006-05-10/Docs/Find%20paper%202.pdf)>.

Griswold, Daniel T. (2003) "Free-Trade Agreements Steppingstones to a More Open World", Trade Briefing Paper, Center for Trade policy Studies.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/jordan.html>.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/vietnam.html>.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/chile.html>.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/morocco.html>.

http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/domin_.html.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/peru.html>.

<http://www.ita.doc.gov/td/industry/otea/usfth/top80cty/thailand.html>.

http://www.bilaterals.org/article.php3?id_article=4311.

http://www.ciel.org/Publications/IP_Update_1Q08.pdf.

http://www.ciel.org/Publications/IP_Update_3Q07.pdf.

http://www.ciel.org/Publications/IP_Update_4Q07.pdf.

http://www.ciel.org/Publications/WHO_Submission_27Nov06.pdf.

<http://www.iprsonline.org/resources/FTAs.htm>.

http://www.ustr.gov/assets/Document_Library/Reports_Publications/2008/2008_Special_301_Report/asset_upload_file553_14869.pdf.

http://www.ustr.gov/assets/Trade_Agreements/Bilateral/Chile_FTA/Final_Texts/asset_upload_file912_4011.pdf3.http://www.ustr.gov/Trade_Agreements/Bilateral/Singapore_FTA/Final_Texts/Section_Index.html.

http://www.ustr.gov/assets/Trade_Agreements/Bilateral/Jordan/asset_upload_file250_5112.pdf.

http://www.ustr.gov/Trade_Agreements/Bilateral/Bahrain_FTA/final_texts/Section_Index.html.

http://www.ustr.gov/Trade_Agreements/Bilateral/Morocco_FTA/FInal_Text/Section_Index.html.

Zoundjibekpon, Jeanne (2003) "The Revised Bangui Agreement and Plant Variety Protection in OAPI", in Bellmann, Christopher, Graham Dutfield and Ricardo Melendez-Ortiz (ed) **Trading in Knowledge; Development Perspectives on TRIPS, Trade and Sustainability**. London & New York: ICTSD & Earthscan.

Kuanpoth, Jakkrit (2004) "Current Developments and Trends in the Field of Intellectual Property Rights: Harmonisation through Free Trade Agreements", Sukhothai Thammathirat Open University, UNCTAD / ICTSD.

Maskus, Keith E. (2004) "Encouraging International Technology Transfer", ICTSD & UNCTAD, Issue Paper No. 7.

Morin, Jean-Frédéric (2003) "The FTAA Chapter on Intellectual Property Rights: A North/South Struggle over Genetic Material", Centre international Unisféra International Centre.

OECD (2005) "Intellectual Property and Competition Policy in the Biotechnology Industry", Policy Brief, June.

Pardey, Philip G. et al (2003) "Intellectual Property And Developing Countries: Freedom to Operate in Agricultural Biotechnology", in Philip G. Pardey and Bonwoo Koo (eds), *Biotechnology and Genetic Resource Policies*, International Food Policy Research Institute (IFPRI) Brief 3, January.

South Center and Center for International Environmental Law, (2004-2008) *Intellectual Property Quarterly Update*.

Vivas-Eugui, David and Spennemann, Christophe (2006) "The Treatment of Geographical Indications in Recent Regional and Bilateral Free Trade Agreements", UNCTAD/ICTSD, available at < <http://www.Ictsd.Org/dlogue/2006-05-10/Docs/vivas.Pdf>>.

Smith, Sanya Reid (2007) "TRIPS Plus' bilateral agreements - a threat to public health", available at < <http://www.Ictsd.org.sg/title2/FTAs/Intellectual-Property/IP>>.

WTO (2002) **The Legal Texts: The Results of The Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations**. Geneva: WTO Publications.